

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української літератури
імені Михайла Возняка

НАРАТИВНІ СТРУКТУРИ КИСВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Байдак Олени Русланівни

Науковий керівник – проф. Криса Богдана Семенівна

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I НАРАТОЛОГІЯ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОПОЗИЦІЯ	7
1.1. Співвідношення жанру і наративної стратегії	7
1.2. Основні аспекти сучасної наратології.....	13
1.3. Типи наратора і його функції у Києво-Печерському патерику	19
РОЗДІЛ II КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК ЯК ОБ'ЄКТ НАРАТОЛОГІЇ	26
2.1. Наративні імпульси Києво-Печерського патерика.....	26
2.2. Типологія розповіді у Києво-Печерському патерику.....	36
РОЗДІЛ III СТРУКТУРНА БУДОВА КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА...	44
3.1. Патерикова новела крізь призму наративного аналізу.....	44
3.2. Біографія святого як спосіб структурування тексту.....	51
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	62

ВСТУП

У дослідженнях, присвячених сучасному мистецтву (кінематографу, літературі, живопису, театру), часто-густо простежується думка про те, що поняття авторства «розмивається». Вчені спираються на філософську традицію, в рамках якої «неіснуюче» (вигаданий персонаж) постає як сполучна ланка між двома реальними людьми: автором і читачем (глядачем, слухачем).

Проте сьогодні вектор аналізу дедалі частіше переміщається безпосередньо на відносини автора та читача (глядача, слухача): персонаж-посередник зникає із реальних практик мистецтва. У такому контексті авторський задум цікавить дослідників скоріше як метод зв'язування його з читачем (глядачем, слухачем), який перетворюється якщо не на частину розповіді, то на співавтора.

Стирання кордонів авторства особливо помітно в комп'ютерних іграх (гравець коригує правила, змінює персонажів тощо), у сучасних театральних постановках (сцена відсутня, глядач перебуває в центрі вистави, серед акторів) і, зрозуміло, у літературі (особливо яскраво це проявляється у «фікрайтерстві», тобто у запозиченні авторського світу у письменників та вибудовуванні на його основі нових сюжетних ліній).¹

Процес цей має історичне коріння. Починаючи з ХХ століття експерименти зі словом — акцентуація «потoku свідомості», що використовується не лише у філософії, а й у літературі (Дж. Джойс, М. Пруст), у музиці (модерн, додекафонія), у кінематографі (фільми А. Куросави, К. Тарантіно та ін.) — перетворюють читача (глядача, слухача) на співавтора, покликаного не так розуміти авторську думку, скільки самому додумувати сюжетні повороти. Читач (глядач, слухач) сам стає оповідачем історій (або висловлюючись сучасною дослідницькою мовою, наратором). Дослідження продовжуються: за останні десять років піднялася нова хвиля інтересу до наративної тематики.²

¹ Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. № 16. 2005. С. 29-46.

² Там само, — С. 42-45.

Принцип секвенції дозволяє сучасним наратологам розривати смисли, «грати» контекстами, вони занурюють наратив то в соціологічну, то психологічну, то в епістемологічну сферу. Фактично, предмет дослідження залишається цілісним, але його сенс щоразу методологічно збагачується під час переходу з однієї дослідницької сфери до іншої. Саме тому не перекладають термін «секвенція», залишаючи для читача можливість розширювального тлумачення послідовності, тобто не лише як лінійного розгортання епізодів, переплетених з поняттями сюжету і подійності, але і як методологічної циклічної пов'язаності різних дослідницьких сфер, що мають свої концептуальні мови. Тим більше, що саме цей термін викликає в останнє десятиліття у дослідників-наратологів особливий інтерес.

Так, у 2011 р. відомий дослідник проблем у галузі наратології Ж.-М. Адам пише роботу «Наративна секвенція: історія концепту та область досліджень», де осмислює історію «секвенції» як послідовності, починаючи з класичного визначення Аристотеля: «Сказання бувають або прості, або сплетені, бо і дії, наслідування яких вони представляють, бувають саме такими . Простою дією я називаю таку дію, безперервну і єдину (як сказано вище), при якій зміна [долі] відбувається без перелому та впізнавання; а в сплетеному зміна відбувається з впізнаванням, з переломом або і з тим, і з іншим. Все це має виникати з самого складу оповіді так, щоб воно впливало з колишніх подій або за необхідністю, або за ймовірністю, бо велика різниця, чи станеться щось внаслідок чогось або після чогось».³

Цікавим об'єктом для наратологічних досліджень постає Києво-Печерський патерик — твір давньоукраїнської аскетичної літератури, що відрізняється своїм багатоголоссям. Його поява утвердила новий неповторний жанр в нашій літературі, а сам «Патерик» став джерелом розуміння та вивчення чернечої традиції Київської Русі, адже у ньому подано інформацію про розвиток та становлення Печерського монастиря.

³ Adam J.-M. Le récit. Paris: Presses Universitaires de France, 1984. P. 18.

Як цілісний твір «Патерик» постав на початку XIII ст. Ядром для цього було листування між ченцем монастиря Полікарпом та володимиро-суздальським єпископом Симоном, пізніше додали і інші тексти, які і утворили його літературну цілісність. Кожен із нараторів Києво-Печерського патерика здійснює свій внесок до інформативності загального твору. Усі складники у патериковому світі об'єднують спільне прагнення утвердити святість Києво-Печерського монастиря як осередку сили українського народу, його твердині.

Організація матеріалу в «Патерику» підпорядкована єдиній сюжетно-композиційній схемі, а зв'язок між окремими оповідями як у рамках творів одного автора (Симона чи Полікарпа), так і всього своду загалом, формується на ідейно-тематичному рівні. Основна ідея, що провадиться автором/авторами, актуалізується через «нагромадження» «слів» з подібним конфліктом.⁴

Всестороннім дослідженням патерикового тексту займалися такі вчені: М. Грушевський (редакції та зміст окремих «Слів»); О. Огоновський, М. Возняк (проблема створення та написання); Д. Абрамович (зміни в тексті пам'ятки, огляд життя авторів); І. Франко (вивчення літературної форми «Патерика»); Д. Чижевський (жанрові особливості, стиль авторів); В. Кречетень (особливості побудови); І. Ісиченко (основні етапи еволюції тексту, вплив Патерика на інші пам'ятки, його зв'язок з літературним процесом); О. Білоус, А. Круглій (огляд елементу «чуда»); В. Горський (феномен святості); Д. Сироїд (образи патерикового тексту), В. Гоголіна («поетика біблійного інтертексту в Патерику») та інші.

Актуальність дослідження. Наразі у науці дедалі більшої актуальності набувають проблеми, пов'язані з наративними структурами, особливостями організації наративу. На перший план дедалі частіше виступає питання нового прочитання та інтерпретації добре знаних творів. Які раніше помилково вважалися достатньо вивченими, та не потребували додаткового всестороннього наукового аналізу. Патериковий текст неодноразово розбирали за

⁴ Ісиченко І. Аскетична література Київської Русі / за заг. ред. Н. Бордукової. Харків: Акта, 2005. — 383 с.

компонентами, ділили і вивчали його складники, намагалися зазирнути у голови авторів, але лиш додично доторкалися до самого слова.

Метою дослідження є комплексний аналіз ключових особливостей наратології Києво-Печерського патерика.

У відповідності до поставленої мети **завданнями** роботи є:

1. Виокремити основні аспекти сучасної наратології;
2. Розглянути типи наратора і його функції;
3. Проаналізувати наративні імпульси Києво-Печерського патерика;
4. Здійснити типологію розповіді у Києво-Печерському патерику;
5. Охарактеризувати патерикову новелу крізь призму наративного аналізу;
6. Визначити місце біографії святого у системі оповіді .

Об'єктом дослідження є текст Києво-Печерського патерика.

Предметом дослідження виступає специфіка наратології Києво-Печерського патерика.

Методологічну базу дослідження склали роботи таких науковців, як Р. Гром'як, І. Денисюк, О. Капленко, Ю. Ковалів, Л. Мацевко-Бекерська, І. Папуша, М. Ткачук.

Методи дослідження. Дослідження Києво-Печерського патерика як об'єкта наратології та його структурної побудови здійснювалося на основі описового та порівняльно-історичного методів.

Структура кваліфікаційного дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів основної частини, які включають сім структурних підрозділів, висновків та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи становить 67 сторінок, перелік посилань налічує 65 джерел.

РОЗДІЛ І

НАРАТОЛОГІЯ ЯК МЕТОДИЧНА ПРОПОЗИЦІЯ

1.1. Співвідношення жанру і наративної стратегії

У сучасній науковій літературі наратологія розглядається в якості «теоретичних аспектів оповіді, що спрямовані на дослідження її специфічних характеристик, форм та функціональних засад, компетенції, спільних та відмінних ознак оповідань, окремих розповідей, змодельованих фабул, виокремлення чітких типологічних систем».⁵

Варто зазначити, що у межах наратології сформовано декілька самостійних концептуальних підходів наративності, розробка більшості з яких провадилася західноєвропейськими науковцями. Так, першою була німецькомовна типологія, створена ще на початку ХХ століття, представлена у працях К. Фрідеман та О. Вельзеля. Для Вельзеля будь-який твір мистецтва керується «власною внутрішньою логікою».⁶ А його учениця, Кьоте Фрідеман, ввела розрізнення наратора та емпіричного автора у своїй праці «Роль оповідача в романі».⁷ Особливого значення зазначенні дослідження набули після відображення їх у роботах Ф. Штанцеля. Він розглядає інстанцію наратора як посередника між зображеним світом та автором. Звідси і три «наративні ситуації»,⁸ комбінування яких складає сутність його доробку. Прийнято вважати, що у відповідності до штанцелівської типології спостерігаємо одну із найважливіших складових наратологічного аналізу в цілому, оскільки науковцем окреслено принцип оповідної теорії через призму трьох ключових понять:

⁵ Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / за заг. ред. Ковалів Ю.І. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 2007. С. 94

⁶ Walzel O. Das Wortkunstwerk. Mittel seiner Erforschung. – Leipzig: Quelle & Meyer, 1924. – S. 103.

⁷ Friedemann K. Die Rolle des Erzählers in der Epik. – Berlin, 1910.

⁸ Stanzel F. A Theory of Narrative. Transl. by Charlotte Goedsche. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 309 p.

- **особа** — перший елемент наративної ситуації, побудований на зв'язках між персонажем та оповідачем, ця категорія допомагає зрозуміти: «хто розповідає?»

- **перспектива** — «направляє увагу читача на шлях сприйняття вигаданої реальності»;⁹

- **спосіб** — «сума усіх можливих варіацій наративних форм, які проходять між двома полюсами: наратора і рефлексора».¹⁰ Іншими словами — опозиція розповіді / показу.

У межах наративного дослідження Штанцеля також варто звернути увагу на його виокремлення трьох ключових наративних типів, якими є:

- **акторіальний** наративний тип — читач бачить світ очима одного з персонажів.

У патериковому тексті це подано так: «*Поглянув угору, на небо, і побачив церкву превелику, яку вперше бачив на морі, і згадав [тут] мову Спасову*»;¹¹

- **аукторіальний** — читач опирається на судження та думки оповідача.

Наприклад, як ми це робимо, читаючи Слово 9: «*Був же один благочестивий вельможа, духовний син святого, на ім'я Янь. Якось прийшов той [святий] додому до Яня і до дружини його Марії. Обоє благочестиві були, в цноті жили, за божественним Павлом, шлюб у честі зберігаючи. Тому й любив їх блаженний Феодосій, оскільки жили в Заповідях Господніх і в любові між собою перебували. І, прийшовши до них, навчав їх про милостиню до убогих і про Царство Небесне, яке приймуть праведні, а грішні — муку, і про смертний час*»;¹²

- **нейтральний** — «позбавлений індивідуалізованого центру орієнтації, що здійснює функцію інтерпретації, це позбавлення індивідуалізованої

⁹ Stanzel F. A Theory of Narrative / Transl. by Charlotte Goedsche. - Cambridge: Cambridge University Press, 1982. — P. 49.

¹⁰ Там само, — P. 48.

¹¹ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. С. 11.

¹² Там само, — С. 68.

інтерпретації, із одночасною притаманністю імперсонального зображення, що побачено або почуто в межах реального світу»;¹³

Побудова оповіді і всі її внутрішні русла знову привернула увагу вчених, коли в літературі поширення набув напрямок модернізму. Адже саме для нього є характерною увага до внутрішнього світу, до психіки людини, та впливу на неї художнього слова автора. «Якщо в XIX ст. вибір наративної стратегії був для митця процесом індивідуальним, неоднорідним від твору до твору, то вже на початку XX ст. цей вибір почав осмислюватись та обговорюватись. Концепція наративу стала підлягати не стільки розкриттю інтенції автора в окремому творі, скільки вираженню авторської концепції людської психології, моделюванню дійсності».¹⁴

І. Папуша пропонує виділяти 3 фази розвитку наратології (на основі праць М.-Л. Р'ян, А. Корнілса, В. Шенгуса, М. Тіцмана, Т. Кіндта, Г. Мюллера, М. Шіффеля та ін.), а саме:

- *Перша стадія* «розпочалася у середині XIX століття у Європі та США та відзначилася акумуляцією знань про наратив, які походили з таких джерел, як нормативна риторика і поетика, практичне знання романістів і спостереження літературних критиків. Цей період накопичення знань тривав до середини XX століття, і учені оперували здобутими концепціями, організовуючи їх під різними назвами і гаслами».¹⁵

- *Друга стадія* (ставлення як окремої дисципліни) : «У 1969 році Цветан Тодоров запропонував цю назву у праці «Граматика Декамерона», а Жерар Женетт надав їй чітких концептуальних обрисів».¹⁶

У відповідності до концепції фокалізації Ж. Женетта, передбачено існування трьох основних її рівнів: внутрішньої, зовнішньої та нульової.¹⁷ У

¹³ Stanzel F. A Theory of Narrative. Transl. by Charlotte Goedsche. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. P. 69.

¹⁴ Руденко М. Наративна структура художньої прози М. Хвильового / Марта Руденко. — Тернопіль: Терн. держ. пед. ун-т, 2003. С.19.

¹⁵ Папуша І. Наративні моделі українського реалізму [Електронний ресурс] / Ігор Папуша. — С.7.

¹⁶ Там само, — С.7

¹⁷ Там само, — С. 29-46.

цілому зазначене явище спрямовано на досягнення інформаційного фокусу та зорової перспективи.

«Фокалізація означає «погляд», або «перспективу», інакше кажучи, позицію, з якої розказано історію».¹⁸ Вона покликана відповісти на такі питання: «Хто бачить?», «Хто сприймає?», «Хто почуває?» *Зовнішньою фокалізованою розповіддю* є таке повідомлення, у якому мова йде про те, що безпосередньо чують та бачать герої. Читач дізнається те, що є видимим, те, що можна спостерігати у повсякденному житті.

При *внутрішній фокалізації* спостерігається представлення розповіді, акцентуючи увагу на відчуттях та думках персонажів. Вона дає змогу аналізувати вчинки персонажа з погляду на його психічні якості.

У випадку *нульової локалізованої* розповіді увага зосереджена на «всезнаючих нараторах», розповідь здійснюється від внутрішніх світів усіх героїв, яких залучено до художнього твору. «Жодні концептуальні або перцептивні обмеження не діють».¹⁹

- *Третя стадія* (з 90-х і до сьогодні, адже, на думку вченого, трактування Ж. Женетта проіснувало в наукових колах до 80-х р.). «Це так званий «наратологічний поворот» — «широка експансія нратології в інші дисципліни — теологію, соціологію, історію, право»».²⁰

Варто також згадати кодову типологію наративів,²¹ запропоновану Р. Бартом, вчений здійснив розподіл тексту на окремі дворівневі одиниці, якими є «індекси» та «функції». Так, Р. Бартом запропоновано проводити аналіз класичного літературного тексту за наступними кодами:

- акціональний: бік розповідних подій, сприйняття розповідних дій як наративних акцій;
- семічний («пилинки, що несуть сенс»): реалістичні аспекти розповідних подій, що досягається шляхом використання зовнішніх та внутрішніх властивостей

¹⁸ Баррі П. Вступ до теорії : літературознавство і культурологія / Пітер Баррі. — К. : Смолоскип, 2008. — С. 275.

¹⁹ Папуша І. Що таке нратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. № 16. 2005. С. 29-46.

²⁰ Папуша І. Наративні моделі українського реалізму [Електронний ресурс] / Ігор Папуша. — С.7.

²¹ Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв.* – М. : Изд-во Московского университета, 1987, — С. 390.

персонажів, наявність пейзажів чи соціальних інтер'єрів тощо. Як це використовується у тексті патериковому: *«І прийшов Якун з варягами, і був Якун з себе красний, і плащ був у нього золотом витканий»*;²²

- герменевтичний: будь-який із оповідних текстів повинен сприйматися в якості своєрідної загадки, яка потребує пошуку розгадки. Загадок у Патерику вистачає: *«І побачив церкву в небі, і думав, що то за церква»*;²³

- культурний: розкриття закладених у межах художнього простору стійких національних, ментальних та соціальних констант. Цей тип неодноразово використаний, дозволяє читачеві пізнати не тільки історію, а й культуру:

*«Також від греків ікона прийшла з майстрами, і моці святих мучеників під усіма стінами покладені були, де і самі намальовані є над мощами по стінах»*²⁴;

- символічний: є характерним для модерністського письма та сприяє вираженню складної, проблематичної та суперечливої людської екзистенції власного «я», метафізичної природи буття.

Правдивість цієї кодової типології аналізу у тому, що тексти містять у собі набори часто прихованих кодів, а під впливом мистецьких явищ вони перепліються.

Окрім цього, у процесі дослідження сутності оповідної структури твору, існує потреба для звернення уваги на важливість вчинків персонажів, подаючи наступну систему героїв:

- актор — структурований персонаж, якому довірено виконання певної ролі в оповіданні;

- актант — безпосередньо роль, місце у загальній системі наратології.²⁵

Доцільно зауважити, що дана концепція є достатньо подібною до концепції фокалізації, запропонованої Ж. Женеттом. Отже, у процесі проведення наратологічного аналізу, такі категорії як «кут зору» та «фокалізація» прийнято розглядати в якості синонімічних категорій.

²² Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різді Христовому печерським ченцем Касієм / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. С. 218.

²³ Там само, — С.12.

²⁴ Там само, — С.18.

²⁵ Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. – М. : Изд-во Московского университета, 1987, — С. 390.

У контексті цього питання варто звернути увагу на класифікацію наративних типів, запропоновану у літературі В. Сірук, приймаючи за основу малу прозу 1980-х років.²⁶ Так, враховуючи зазначений підхід, прийнято виокремлювати наступні наративні типи:

- перший: має місце розгортання розповіді з історичною метою, яка має початок і завершення, що є характерним для оповідань із закритою лінійною структурою;
- другий: розповідні тексти повинні мати відкриті рівні подій, в яких наратор знаходиться у певний момент;
- третій: притаманність психологізації, що має місце у випадку, коли тексти організовуються не із урахуванням подій, а лише мінімальних розповідних одиниць, тобто деталей, груп речень чи фрагментів тощо;
- четвертий: будь-яка історія має чітко визначені початкову та фінальну стадії, проте в окремих випадках можуть використовуватися і нелінійні структури, допущення маніпуляцій із художнім часовим проміжком та просторовими характеристиками, деформація фабули;
- п'ятий: для творів є характерною відкритість характеру, різноманітне спрямування сюжетної лінії та фабули, категорична відмова від лінійних текстів;
- шостий: у текстах описано події минулого, проте їх оформлення здійснюється на рівні дискурсу у децентралізованому просторі;
- сьомий: має місце так звана «квазіісторія», для якої є характерною буттєва перерваність;
- восьмий: для наративних структур не є характерною наявність події, оскільки увазі читача представлено виключно вигадані історії, що мають форму есе;
- дев'ятий: має місце розміщення розповідних елементів у фрагментарній нон селективній побудові, надаючи можливість читачеві виявляти смислові взаємозв'язки у парцельованих текстах, які ховаються за «маскою автора».²⁷

²⁶ Сірук В. Наративна стратегія малої прози Лесі Українки. Слово і час. 2006. № 2. С.7-12.

²⁷ Сірук В. Наративна стратегія малої прози Лесі Українки. Слово і час. 2006. № 2. С.14-18.

На думку В. Шміда, «наративність» характеризують у літературознавстві два відмінних поняття:²⁸

- *Перше* сформоване у класичній теорії оповіді, передусім в теорії німецького походження, яка тоді ще називалася не нратологією, а Erzählforschung або Erzähltheorie (теорія оповіді). Твори причислювалися за ознаками комунікативної структури. А сам текст пов'язувався із присутністю голосу опосередкованої інстанції, що називався «оповідачем» чи «розповідачем». Суть оповіді зводилася до заломлення оповідної дійсності через призму сприйняття автора.²⁹

- *Друге* (воно і є в основі роботи) — сформувалося в структуралістській нратології. Відповідно до цієї концепції, вирішальним в оповіді є не стільки ознака структури комунікації, скільки ознака структури самого оповідача.³⁰

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що під поняттям «нратологія» прийнято розуміти сукупність усіх існуючих у науковому доробку теорій процесу розповіді та оповідання. Звернуто увагу на теоретичні аспекти категоріального апарату нратології у межах літературного твору, встановивши, що для нратора є притаманним власний типологічний статус в розповідній текстовій парадигмі. До того ж, виокремлено цілу низку різноманітних концепцій нратології, які є взаємопов'язаними між собою.

Встановлено, що питанням нративу займалися Ж. Женетт, Ж. Адам, Дж. Прінс, В. Шмідт тощо, а в українському літературознавстві — О. Ткачук, Л. Мацевко-Бекерська, В. Сірук, І. Папуша та інші.

1.2. Основні аспекти сучасної нратології

Основною одиницею нратології є нратив, тобто «розповідання (як продукт і як процес, об'єкт і акт) однієї чи більше дійсних або фіктивних подій, які повідомляються одним, двома чи кількома нраторами одному, двом чи кільком нарахованим реципієнтам, це контекстуально пов'язаний обмін між

²⁸ Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

²⁹ Там само, — С.11-12.

³⁰ Там само, — С.12-13.

двома сторонами, що виникає із бажання щонайменше однієї із цих сторін».³¹ Важливим є саме комунікативний бік співіснування людей. У спілкуванні вони вживають не випадковий перелік слів, а вислови, що зможуть донести закладену ідею, сенс. Фрази містять у собі також емоційне та смислове забарвлення, адже вони є центрами структури оповіді.

В. Сірук вказує, що наративність варто аналізувати як початковий пункт у процесі пошуку художньої реальності: «Людська здатність розповідати історії стає, з погляду сучасної теорії, головним способом осмислення й упорядкування навколишньої дійсності. З нею людина оформлює свій досвід, забезпечує його змістовність. Отже, будь-який наратив (і художній зокрема) суб'єктивується, а літературна компетенція реципієнта зумовлює постійно нову трансформацію образності художнього наративу, його нову реконструкцію».³²

Окремо взятий наратив є характерною моделлю світу, бо в такому разі «не існує жодної випадкової чи зайвої вербально оформленої думки, а натомість кожна з них має місце в уявній світобудові автора».³³

При написанні тексту автор ніби відкидає власний досвід, а натомість заново пізнає своє «Я». Будь-яка ситуація із життєвого досвіду письменника, впливає на його «творчі рецептори», іншими словами, запускає механізм робочого процесу. Наталя Мафтин вказує на те, що віддалення автора від власного «Я» — запускає механізм поділу оповіді на дві частини: «те, що потрібно розповісти – об'єктивну реальність (пропущену через суб'єктивну рецепцію автора й трансформовану у світобачення наратора, котрий створює ілюзію цілковитої незацікавленості – об'єктивності) і суб'єктивний вияв цієї об'єктивної реальності в індивідуальній долі персонажа (чи персонажів)».³⁴

³¹ Ткачук О. Наративна перспектива та дистанція в модерністичному дискурсі кін. XIX – поч. XX ст. / Олександр Ткачук // Слово і час. — 2003. — № 11. — С. 78.

³² Сірук В. Наративна стратегія малої прози Лесі Українки / Вікторія Сірук // Слово і час. — 2006. — № 2. — С. 8.

³³ Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проекція в художній текст / Оксана Капленко // Слово і час. — 2003. — № 11. — С.14.

³⁴ Мафтин Н. Становлення наративної стратегії української новелістики / Наталія Мафтин // Слово і час. — 2003. — № 12. — С.43.

Письменник у своєму творінні будує образ персонажа-посередника, який акумулює його світобачення, а самого автора переміщає на задній план, залишає «за кадром»: «Для передання досвіду авторіві важливо дистанціювати зображений світ від себе особисто (від власної біографічності, за винятком творів специфічного жанру), натомість для читача суттєвим психологічним чинником є розуміння свого домінування над смислом, оскільки сприймання твору через посередництво не-автора знімає відповідальність за розуміння первинного змісту «неправильно». З другого боку, читач пізнає якщо не цілком новий фікційний світ, то пробує виявити невідомі його особливості чи закономірності, а процес шукання для самого читача є автономним завдяки формальному відчуженню автора».³⁵ Сам же читач несвідомо потрапляє під дію внутрішнього голосу твору — наратора, саме він проговорює власну історію, варіант побудови подій, згідно його світосприйняття, у той же час, залишаючи реценієнтові місце для самостійних підсумків та тверджень.

Також Мацевко-Бекерська у своїй праці «Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології» звертає увагу на поняття «наративна площина», вказуючи, що вона «видається до певної міри ідентифікатором змісту: для передання досвіду авторіві важливо дистанціювати зображений світ від себе особисто (від власної біографічності, за винятком творів специфічного жанру), натомість для читача суттєвим психологічним чинником є розуміння свого домінування над смислом, оскільки сприймання твору через посередництво не-автора знімає відповідальність за розуміння первинного змісту «неправильно». З другого боку, читач пізнає якщо не цілком новий фікційний світ, то пробує виявити невідомі його особливості чи закономірності, а процес шукання для самого читача є автономним завдяки формальному відчуженню автора».³⁶ А постать автора дослідниця характеризує наступними словами: «творець або упорядник наративу. Цього реального чи справжнього автора не слід змішувати із прихованим автором наративу або

³⁵ Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології / Лідія Мацевко-Бекерська. — Львів : Сплاین, 2008. — С. 15.

³⁶ Там само, — С. 16.

наратором; на відміну від них, він не є властивим наративу чи вивідним із нього. Так, два різних наративи можуть мати одного автора, а один наратив – двох і більше авторів».³⁷ Автор «моделює постать того, хто втілить погляд на світ, запросить іншого до діалогу і підніметься над буквальним значенням кожного слова».³⁸

Виходячи за рамки класичної розповіді, сучасні музиканти, художники, режисери переносять відповідальність за ув'язування сенсу на читача (глядача, слухача), що йде практично нарівні з фінальною думкою автора. Читач (глядач, слухач) стає співтворцем. Переводячи сенс творчості в наратив, ми отримуємо безліч інтерпретацій.³⁹

На організацію наративу впливає також співвідношення фабули та сюжету. Фабула окреслюється хронологічна послідовність подій, є протосхемою побудови наративу. Сюжет є художньо переробленою послідовністю подій, їх відбір (невідбір) залежно від специфіки погляду та системи оповідальних інстанцій. Дихотомія фабули та сюжету (історії та дискурсу) — необхідна умова породження наративу.⁴⁰

Основними категоріями понятійного апарату наратології є наратив, наративність, нарація, подія, оповідальні інстанції (конкретний та абстрактний автор і читач, наратор та нарататор, актор), точка зору, фабула, сюжет, дискурс.⁴¹

Дискурс — це план вираження наративу. «Якщо історія (дієгезис) — це «що», про яке розповідається, то дискурс — це «як» розповідається, тобто наратування протиставлене нарахованому; нарація протиставлена вигадці». ⁴² Розповідаючи історію, автор використовує певний дискурсний час. Це «час, затрачений на представлення наратованого; час розповідання».⁴³

³⁷ Ткачук О. Наратологічний словник / Олександр Ткачук. — Тернопіль: Астон, 2002. — С.6.

³⁸ Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології / Лідія Мацевко-Бекерська. — Львів : Сплاین, 2008. — С.18.

³⁹ Adam J.-M. Le récit. Paris: Presses Universitaires de France, 1984. P. 79-83.

⁴⁰ Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. № 16. 2005. С. 29-46.

⁴¹ Бук С. Форми нарації в романі Іздрика «Подвійний Леон». *Слово і час*. 2006. № 2. С. 63-67.

⁴² Ткачук О. Наратологічний словник / Олександр Ткачук. — Тернопіль: Астон, 2002. — С.34.

⁴³ Там само, — С.35.

Базовою ланкою, що різнить наратив від ненаративу, є наративність — набір властивостей для характеристики наративу: «Міра наративності певного наративу частково залежить від міри, з якою цей наратив виконує бажання одержувача, представляючи орієнтовані часові наміри (в перспективі від початку до кінця і ретроспективно від кінця до початку), залучаючи конфлікт і складаючись із розрізнених, специфічних і позитивних ситуацій та подій, а також від значимості в людському світі».⁴⁴

За В. Шмідом основними ознаками художньої оповіді є наративність, фікціональність та естетичність.⁴⁵ Наративність дозволяє окреслити рамки між описовими та наративними творами. Ця межа не завжди чітко окреслена, адже для створення ситуацій, зображення персонажів чи їхніх дій необхідно застосовувати описові складники, щоб побудувати завершену картину.

Для того, щоб визначити чи належить твір до наративних (оповідних) чи до описових, потрібно визначити, які саме стратегії, наративні чи описові, виконують домінуючу функцію у творі. Функціональність твору може бути змішаною, тобто містити два різних типи стратегій для зображення подій. Проте в більшості випадків переважає лише одна з них й відповідно лише одна функція є домінуючою. Так, наприклад, описова стратегія може переходити в наративну, якщо в ній стає помітним наратор (опосередкована інстанція) і така наративність відображає не те, що описується, а сам акт опису.⁴⁶

Нарація — утворення наративу; розповідання сукупності ситуацій і подій.⁴⁷ Це плід праці оповідача, неповторний світ, який він створює, розповідаючи. Різні нарації можуть по-різному оформлюватись: «Оскільки художня структура творів безпосередньо впливає із суб'єктної організації, розрізняються два типи оповіді: дієгетична (історія, побудована за верховенством оповідача) і міметична (мовлення і діалог як міметичний запис

⁴⁴ Ткачук О. Наратологічний словник / Олександр Ткачук. — Тернопіль: Астон, 2002. — С.82.

⁴⁵ Шмид В. Нарратология / В. Шмид. — Москва: Языки славянской культуры, 2003. — 312 с.

⁴⁶ Там само — С. 246.

⁴⁷ Ткачук О. Наратологічний словник / Олександр Ткачук. — Тернопіль: Астон, 2002. — С. 85.

чиїхось думок і слів)».⁴⁸ Ж. Женетт подає тлумачення нарації як «народжуючий розповідний акт», без якого неможливе розповідне висловлювання й розповідний зміст.⁴⁹

Нарація визначає специфіку образної системи, фабули, персонажів, тла зображення, наративної ситуації та ролі наратора, стосується формування оповіді (розповіді) про низку ситуацій.⁵⁰ Визначають такі типи нарації:

- *апостеріорна* – зумовлена ситуаціями (класична проза);
- *предикативна* – передуює ситуаціям;
- *симультанна* – збігається в часі з подіями.

Можуть існувати дві або й три нарації про події, які щойно відбулися, або бути віддаленими в часі.⁵¹

Варто звернути увагу, на категорію наративних структур — своєрідних комбінацій наративних елементів, що задіяні до того чи іншого тексту, результатом яких є утворення цілісного наративу. «Художній твір передбачає сюжет (як?), тому в ньому означено формальну структуру оповіді (розповіді), яка розкриває спосіб передачі і розподілу висвітлюваних подій, власне хронологічного та хронологічного викладу фактів, ситуацій, виявлення їх послідовності, детермінованості. Водночас йдеться про способи подачі цієї формальної структури в межах прямого чи опосередкованого діалогу письменника й читача».⁵²

В. Шмід виділяє чотири наративних рівня: *подію*, пов'язану з цією подією *історію*, *нарацію* й *презентацію нарації*, то власне подієвість виступає засадничою категорією будь-якого наративу. Події розглядаються як

⁴⁸ Ткачук М. Наративні моделі українського письменства / Микола Ткачук. — Тернопіль: ТНПУ, медобори, 2007. — С.303.

⁴⁹ Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт ; [пер. с фр.] // Фигуры : в 2-х т. — М. : Учебно-педагог. изд-во, 1998. — Т. 2. — С.65.

⁵⁰ Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ковалів Ю. І.]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 2007. — С.96.

⁵¹ Там само, — С.97-98.

⁵² Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: Академія, 2007. — С.477.

конструкти процесу наративізації. Головною ознакою події є наявність певних змін, позначених темпоральними характеристиками наративу.⁵³

З цього можна зробити висновок, що теорія наративу пропонує значний теоретико-методологічний апарат та є перспективною сферою дослідження. Основні напрями практичного застосування досягнень наратології — це, перш за все, аналіз протосхем побудови літературного тексту (наративні структури), розробка системи оповідних інстанцій на різному рівні комунікації та пошук способів та прийомів їх маркування у тексті, а також методів наратологічного аналізу та шляхів екстраполяції описових моделей на конкретні тексти. А огляд наратологічних досліджень дозволяє виокремити категорії наратології, на фундаменті яких постають оповідні теорії.

1.3. Типи наратора і його функції у Києво-Печерському патерику

Поняття «наратора» часто визначають тотожним до понять «оповідача», «розповідача». Останні відмінні у задіяності в художній світ тексту. У наратологічному словнику Ткачука так окреслено ці категорії: «оповідач — «дійова особа, яку зображено у творі як суб'єкт розповіді, а саме — як герой, від особи якого у творах епічного чи ліро-епічного роду літератури ведеться розповідь, і який виступає в них у функції уявного автора».⁵⁴ А от розповідач — це «дійова особа, яка виступає у творі і як суб'єкт, і як об'єкт (безпосередній або опосередкований) розповіді, тобто як герой, що є учасником або має безпосереднє відношення до тих подій, про які розповідає».⁵⁵

У процесі дослідження розвитку родових та жанрових особливостей у галузі літературознавства, А. Ткаченком введено для використання категорію «носій викладу», обґрунтовуючи свою позицію тим, що «даний принцип авторського епічного «всезнання», доповнившись теоретичним гегелівським принципом об'єктивації саморозвитку дії (без очевидного авторського «втручання») та принципом поліфонії, визначив різні форми й ступені вияву в

⁵³ Іщенко Н. Жанрова палітра наукової комунікації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2014. Вип. 42. — С.67-69.

⁵⁴ Ткачук О. М. Наратологічний словник / О. М. Ткачук. —Тернопіль : Астон, 2002, — С. 146.

⁵⁵ Там само, — С. 149.

епічному творі носія викладу, його стосунків із зображуваним»⁵⁶. Отже, в зазначеному випадку функціональне призначення носія викладу достатньо наближено до нараторського. При цьому, категорія не знайшла належного відображення у наратології, в якій прийнято використовувати загальноприйняте поняття «наратор» та його окремі різновиди – «розповідач» та «оповідач».

Наратор же формує об'єкт розповіді, художній світ, може дистанціюватися від оповіді, персонажів. Він може набувати ролі протагоніста, бути важливим персонажем, другорядною особою, простим спостерігачем.⁵⁷ Існування наратора — це своєрідне звернення від імені автора, який поклав собі за мету перенести описані події в особистий простір реципієнта. Водночас наратор дає змогу читачеві виявити зміст того, що було, чи того, що могло б бути використаним у тексті. Він постає як складно організований суб'єкт з багатьма способами свого об'явлення, як посередник між:

- а) реальним світом, до якого належить біографічний автор, та фікційним світом художнього твору;
- б) зображеним символічно значущим світом літературного твору та пізнавальною компетентністю читача;
- в) інтелектуальним, світоглядним, естетичним, моральним досвідом автора та рецепційною готовністю читача до специфічного, одностороннього діалогу;
- г) природними для дійсного автора мовленнєвими конструкціями, тенденційно змодельованим мовленням персонажів та відгуком читача іншої культурно історичної реальності на вербалізацію духовної сутності віддаленої епохи.⁵⁸

«Функція наратора визначається ще й потребою стримувати довільність читання, корегувати настанови та сподівання від естетичної комунікації, як її артикулює читач, і максимально повно виявляти контекст автора».⁵⁹ Адже він втримує рівновагу між вигаданим авторським світом та власним досвідом

⁵⁶ Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Київський ун-т, 2003. С. 80.

⁵⁷ Там само, — С. 173 .

⁵⁸ Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології / Лідія Мацевко-Бекерська. — Львів : Сплاین, 2008. — С.388.

⁵⁹ Там само, — С. 33.

рецепієнта, виступає посередником між автором та читачем. Читач здебільшого ідентифікує психологічну сутність автора саме через дозволену наратором призму, під його кутом зору розгортається інтерпретаційна проекція літературного твору».⁶⁰ Мацевко-Бекерська підкреслює, що «основна функція наратора зосереджена на встановленні рівня читацької самостійності та відповідальності, визначенні меж фікційності художнього простору».⁶¹

За визначенням В.Шміда, наратор — «адресант фіктивної наративної комунікації. Поняття є досить поширеним, його ототожнюють з розповідачем чи оповідачем. Наратор констатується в тексті і сприймається читачем не як абстрактна функція, а як суб'єкт, неминуче наділений певними антропоморфними рисами мислення та мови».⁶² Вчений також визначив основні риси наратора: всезнання та всюдешність, здатність проникнути у найбільш потаємні закутки свідомості персонажів, наявність певної точки зору на події та ситуації.⁶³

У «Антології світової літературно-критичної думки ХХ ст.», подано, що наратор є часткою текстуального світу і передає розповідь іншому членові текстуального світу — так званому «нараті»,⁶⁴ або ж «голос, який промовляє, відповідає за акт нарації, оповідаючи про подію як правдиву історію».⁶⁵ А у «Літературознавчій енциклопедії», де підкреслено фіктивний характер наратора, подано ряд його синонімів — оповідач, повістьяр, романіст; наголошено, що функціонує переважно один (зрідка кілька) нараторів на тому самому дієгетичному просторі, що й нарататор, до якого він звертається; наратор формує об'єкт розповіді, власне художній світ, може дистанціюватися від оповіді, персонажів і нарататора.⁶⁶

⁶⁰ Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця ХІХ – початку ХХ століть у дзеркалі наратології / Лідія Мацевко-Бекерська. — Львів : Сплайн, 2008. — С.10.

⁶¹ Там само, — 52.

⁶² Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — С. 61-65.

⁶³ Там само, — С.67.

⁶⁴ Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. — 2-е вид., допов. — Львів : Літопис, 2001. — С.797.

⁶⁵ Там само, — С.799.

⁶⁶ Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ковалів Ю. І.]. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — Т. 2. — 2007. — С.95.

За Н.Фрідманом можна окреслити наступну типологію: *авторське всезнайство* (використання 1-ої особи); *нейтральне всезнайство* (авторське невтручання, з використанням 3-ої особи); *наратор-очевидець*; *наратор-персонаж*; *колективний наратор*; *одиничний наратор*; *драматичний наратор* (зовнішній опис персонажів; ракурс).⁶⁷

У сучасній науці зафіксовано існування двох основних наративних форм: я-нарація, тобто наратор у першій особі та наратор у третій особі при об'єктивному показі. За тих умов, коли письменник розповідає у третій особі про події і вказує на свою присутність як персонажа, мовить про наратора, який займає «позицію олімпійця». Установлено, що наративна розповідь від першої особи — це сюжетний вибір. Перевага розповіді від першої чи третьої особи вказує на специфіку манери викладання, її організацію, від чого залежить сприймання читача.⁶⁸

Наратор-герой — самостійна особистість, іншими словами, персонаж із світу твору. Тут варто використати роман «На полі смиренному», який Валерій Шевчук визначає «травестією» на «Києво-Печерський патерик». Автор вводить постать Семена-затворника, який є спостерігачем, безпосереднім учасником подій та оповідачем. Або, як це використано у «Патерику», — невидимий для читача, який перебуває поза межами тексту оповідач. Наприклад: « *То це вам, брати, оповім інше дивовижне і преславне чудо про ту Богообрану церкву...*»⁶⁹

Патерик вирізняється на фоні подібних собі творів, оскільки, по-перше, його автори не приховують своїєї особи, а по-друге, у тексті можемо відшукати автобіографічні відомості, звернення до власного досвіду. Це своєрідні подорожні записки, опис паломництва до Святих місць. Автор змальовує свою подорож і відповідно ділиться враженнями від побаченого, але робить наголос

⁶⁷ Капленко О. М. Наративні структури в українській авангардній прозі 20-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.01.01 / О.М. Капленко. — К., 2005. — С.12.

⁶⁸ Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт ; [пер. с фр.] // Фигуры : в 2-х т. — М. : Учебно-педагог. изд-во, 1998. — Т. 2. — С.256.

⁶⁹ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 43.

не на своїй особі, а на тому, що ця подорож є шляхом до Бога, а тому важливо на догоду Богу зафіксувати усі важливі думки цього свого «сходження».

У тексті наратор орієнтує читача на сприйняття описуваних ним подій, зокрема, в такому прикладі: *«Бачите досточудесного того мужа: збулося проречення преподобного Феодосія, доблесного пастиря, який пас словесні вівці нелицемірно, зі смиренням і розумом оберігаючи їх і наглядаючи за ними, і молячись за доручене йому стадо і за всіх православних християн, і за землю Руську, і який, по відшесті своєму від цього життя, молиться за людей вірних і за своїх учнів, які дивляться на чесну його раку і, поминаючи вчення його й воздержання, прославляють Бога»*.⁷⁰

Хоч автори і виявляють у текстах особисте начало, їхньому стилю притаманний також «топос самоприниження». Авторі називають себе негідними такої високої честі, яку їм виявив Господь, дозволивши стати проповідниками його слова. «Топос самоприниження» прослідковуємо зокрема у таких місцях: *«Дякую тобі, Господи, Владико мій, Ісусе Христе, що сподобив мене, недостойного, оповідати про святих Твоїх угодників. (...) Хоча і вище [це] моєї сили, й цього не достойний — недосвідчений і дурний, до того ж, не навчений ніякій мудрості»*.⁷¹

Архієпископ Ігор Ісіченко зазначає: «Стриманість у слові, вбранні, манерах поведінки (...) стають неодмінними елементами ідеальної моделі творця дискурсу... Творення тексту прочитується в параметрах християнської аскези як різновид церковного подвигу. Текст фіксувався на папері, обертаючись посланням до відомого або невідомого адресата. Метою ж послання був неодмінний вплив на адресата – реципієнта тексту, вплив на його релігійну свідомість, мораль, спосіб життя. Дидактизм не потребував маскування.»⁷²

⁷⁰ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. С. 48

⁷¹ Там само, — С.32.

⁷² Ісіченко Ігор. Архiepіскоп. Аскетична література Київської Руси / Архiepіскоп Ігор Ісіченко; за ред. Н. Бордукової. – Харків : Акта, 2005. – С. 357-358.

Ж. Женетт створив класифікацію наратора, посилаючись на те, що мову у творі веде автор, але не завжди від власного імені. Вчений окреслює такі типи наратора:

- імпліцитний або прихований наратор, який постає як «голос посередника», фіксатор подій;
- експліцитний або очевидний наратор, який виступає дійовою особою подій, розповідь в такій оповіді ведеться від першої особи.⁷³ При експліцитному зображенні подій наявна самопрезентація наратора: він часто називає своє ім'я, описує себе як оповідне «я», розповідає свою життєву історію. Свідченням такого наративного типу навіть за відсутності деталізованого самоопису може бути наявність форми дієслова першої особи.⁷⁴

Наявність наратора забезпечує оповідність твору, що відрізняє його від неоповідного тексту, а також постає певною «ідеальною субстанцією», в якій «синтезовано всі притаманні літературі як духовно-інтелектуальному феноменові ознаки: закорінення певного особистісного досвіду в матрицю тексту з подальшою відкритістю до нескінченної рецепції та інтерпретації, перебування у створеному фікційному світі з унікальними часопросторовими характеристиками, об'єктивне відтворення подієвості в різноманітних формах, співіснування кількох мовленнєвих площин, які уможливлюють багатоголосся художнього тексту».⁷⁵

Образ автора відіграє не менш важливу роль, який безпосередньо чи дотично впливає на наратора, «між автором і наратором виникає різна наративна дистанція: власна позиція автора може збігатися з поглядом наратора, а може бути відмінною. Читач через систему наративних рівнів, сюжет, композицію і т. ін. реконструює образ автора, його концепцію твору».⁷⁶

М. Легкий так окреслює стосунки між автором та наратором, стверджуючи, що

⁷³ Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт ; [пер. с фр.] // Фигуры : в 2-х т. – М. : Учебно-педагог. изд-во, 1998. – Т. 2. – С. 98.

⁷⁴ Там само, — С.99.

⁷⁵ Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології / Лідія Мацевко-Бекерська. — Львів : Сплاین, 2008. — С.25.

⁷⁶ Качмар В. Повістева творчість Богдана Лепкого. Типи нарації [текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 210 «Українська література» / В. М. Качмар ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006 – С.8.

«наратор — мовно-стилістичний епіцентр викладу, особа фіктивна, вигадана автором, похідна від його свідомості».⁷⁷ А взаємозв'язок персонажа і наратора М. Руденко у своїй праці «Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового» окреслює так: «говорячи про відношення між світом автора і героя, маємо на увазі передусім відношення між рівнем наратора і персонажа».⁷⁸

Класифікація М. Легкого ґрунтується на розрізненні «*безпосереднього*» та «*опосередкованого наратора*».⁷⁹ Тоді як безпосередній наратор «інтерпретує, оцінює, коментує, виступає в долученій прабазі (не пов'язаний зі змістом апеляції до адресатів) чи в апострофі (безпосереднє патетичне звернення до фікційного адресата, відмінного від читача чи слухача), посередньо виражений [робить це] через тон викладу, через композиційний уклад твору (добір відповідних форм, черговість викладу, повтори, замовчування тощо)».⁸⁰

Опираючись на вищесказане, постать наратор являється чи не найважливішою фігурою у системі будь-якого художнього тексту. Наратором виступає суб'єкт, яким вигаданий автором, сам автор, будь-який із персонажів чи інші особи. Враховуючи те, що наратор є основною категорією твору, саме він визначає специфіку його розкриття, характер оповідання.

Наратор (оповідач, розповідач) формує структуру, забезпечує сюжетно-композиційну єдність, має здатність вести сюжетну оповідь і впливати на жанрову модифікацію твору. Наратор у тексті є всюдисущим і всевидячим, здатним проникати у свідомість героїв, що передбачає здатність до асиміляції з абстрактним автором, суб'єктивовано спостерігати за сюжетом та мати власну думку про події, репрезентовані у тексті.

⁷⁷ Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : 10.01.01 — «Українська література» / Микола Зіновійович Легкий ; Львівське відділення Ін-ту літ-ри ім. Т. Шевченка ; НАН України. — Львів, 1997. — С. 17.

⁷⁸ Руденко М. Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 — «Українська література» / М. І. Руденко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — С.21.

⁷⁹ Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі І. Франка : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 / Легкий М. — Львів, 1997. — С.26.

⁸⁰ Там само, — С.27-28.

РОЗДІЛ II

КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК ЯК ОБ'ЄКТ НАРАТОЛОГІЇ

2.1. Наративні імпульси Києво-Печерського патерика

*Ся завітна книга «Печерський Патерик» —
єдина, властиво, книга в неперервному
уживанні, передана старою Руссю українським
як не масам, то все-таки доволі широким кругам*⁸¹

М.Грушевський

Окремою проблемою є питання мотивації авторів до написання тестів Києво-Печерського патерика. Ольга Коржовська, розмірковуючи над цим питанням, пише: «Мотивацією до творчості могло бути емоційне співпереживання за долю духовної обителі – Києво-Печерського монастиря (...) Поштовхом до написання частини патерикових оповідань стало і прагнення авторів-ченців прославити окремих князів, тим самим здобувши від них підтримку».⁸² Використовувати письмо заради певної вигоди було поширеною практикою. Навіть більше: це було нормою. І. Ісіченко зазначає, що на той час «письменницька праця без практичної мети, самодостатня праця, котра дає естетичне задоволення авторові й не приносить прибутку, була б сприйнята культурою хіба що як ознака некомпетентності й браку фахового рівня».⁸³

Проте, безсумнівно те, що автори Києво-Печерського монастиря керувалися не лише корисливими мотивами. Наприклад, у *Слові 26* Полікарп так пояснює мету своєї творчості: *«І задля того вписав те, панотче Акіндіне, аби не вкрилися темрявою невідання дивовижні чудеса блаженних тих і*

⁸¹ Грушевський М. Релігійна література XII-XIII вв. Історія української літератури / упоряд. В. Яременко ; Прим. С. Росовецький. Київ, 1993. Т. 3. — С. 105.

⁸² Коржовська О. Авторська позиція у Києво-Печерському патерику. Житомирські літературознавчі студії. 2015. № 8. — С. 58–69.

⁸³ Ісіченко І. Барокова рецепція персонажів Києво-Печерського патерика: святі-письменники. Chrzescijanske swieta i swieci w zyciu duchowym Ukraincow na przełomie tysiacleci / ред. W. Mokrego. 2001. — С. 312.

*преподобних отців наших: знамення й чудотворіння і дії, аби й інші дізналися про святе життя браті нашої...».*⁸⁴

Із цієї цитати розуміємо, що Полікарп турбувався про майбутнє монастиря і про те, аби передати історії про життя Києво-Печерських подвижників наступним поколінням. Чи були історії правдивими, чи слугували лише для того, аби створити своєрідний міф довкола сакрального простору монастиря – цього не можна сказати напевне.

Уже навіть в епоху Середньовіччя, коли, здавалося б, людина відігравала мізерну роль у порівнянні із Церквою, особа автора була часто помітна у творах. Це можна простежити на таких текстах, як богословські трактати та повчальні твори — адже люди зверталися до свого досвіду, аналізували свої вчинки та рішення, рефлексували на тему того, чи ведуть вони праведне християнське життя, та намагалися настановити інших християн на правильний шлях.

Таку тенденцію помічаємо у Києво-Печерському патерику, котрий утворений головню на основі листування двох цілком реальних історичних осіб – єпископа Симона та печерського ченця Полікарпа. Цей патерик вирізняється на фоні подібних собі творів, оскільки, по-перше, його автори не приховують своєї особи, а по-друге, у тексті можемо відшукати автобіографічні відомості, звернення до власного досвіду.

Проте, хоч автори і виявляють у текстах особисте начало, їхньому стилю притаманний також «топос самоприниження». Авторі називають себе негідними такої високої честі, яку їм виявив Господь, дозволивши стати проповідниками його слова.

Основними сюжетними моментами в житіях «Патерика» є наступні: покликання до чернецтва і прихід до монастиря, прохання про постриг і здійснення постригу, подвиги новоспеченого ченця, досягнення ним духовної зрілості, проходження через спокуси, отримання дару чудотворення і здійснення чудес, приготування до смерті та поховання подвижника. Існують й

⁸⁴ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 121.

інші мотиви та сюжетні лінії: проповіді, повчання, звернені до братії та мирян, та ін.

При розгляді зазначених елементів тексту житій Патерика виявляється безсумнівна подібність, що дозволяє говорити про існування стійких сюжетних, а в деяких випадках і мовних формул. При цьому короткі мовні формули часто містять приховані цитати зі Святого Письма, в інших випадках наводяться прямі біблійні цитати та їх тлумачення.

Зображення у «Києво-Печерському патерику» приходу до монастиря та постригу характеризується наявністю стійкої літературної схеми.⁸⁵

Основними елементами оповідання є такі: особлива обраність у дитинстві чи юності (не завжди), наявність у душі страху Божого (як «початку премудрості») чи любові до Бога, обрання чернечого життя внаслідок переживання особливого почуття під час євангельського читання в церкві та співвіднесення його зі своїм життям або в результаті роздумів над текстом Святого Письма; роздача багатства перед вступом на обраний шлях. Іноді покликання до монастиря тлумачиться у контексті наступного подвижницького життя святого, його походження чи значення його імені. Важливими елементами є і вираження бажання стати ченцем, прохання після приходу до монастиря про постриг, початкова відмова духовного наставника, його застереження і подальша згода, повчання і постриг.⁸⁶

Прийоми розробки всіх цих сюжетних елементів виходять із творів ранньої візантійської агіографії, на той час відомих на Русі. Подібність із ними іноді очевидна, іноді майже непомітна, проте проблема виявлення випадків впливу візантійських текстів на давньоукраїнські представляється однією з найважливіших при дослідженні давньоукраїнської агіографії.⁸⁷

У «Києво-Печерському патерику» нерідко описано бажання людини стати ченцем, яке супроводжує її ще з раннього дитинства чи юності.

⁸⁵Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різді Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.64.

⁸⁶ Там само, — С.73.

⁸⁷ Сліпушко О. Образ автора у літературі Києворуської держави (XI – перша половина XIII ст.): навч. посібник. Київ: ВПЦ. 2007. С. 91.

Мотивування при цьому може бути різним. Про преподобного Ісаю Чудотворця зазначено: *«І з юноцтва мир лишає й , Христа возлюбивши , приходить до Печерського монастиря, який у Києві»*.⁸⁸ А у «Житії Нестора, мниха обителі монастиря Печерського» молодість підкреслено наступними словами:

«Прийшов же я до нього, поганий і недостойний раб Нестор, і [він] прийняв мене, як літ мені було 17 від народження мого».⁸⁹

Така ж мотивація обрання чернечого життя є у зображенні приходу до монастиря дорослої людини. Так, мотив «любові Божої» у «Сказанні, чому прозався Печерським монастир» звучить у поєднанні з найважливішим, наскрізним для всієї агіографічної літератури мотивом наслідування життя подвижників. Ось як він представлений у тексті: *«...життя тих отців, котрі у плоті життя янгольське наслідують вище од людського єства, ще дуже розпалився Христовою любов'ю, бажаючи жити, як ті отці»*.⁹⁰

Мотив «страху Божого» як «початку премудрості» присутній у «Житії преподобного Спиридона Проскурника»: *«І сприйняв страх Божий в серце своє, і почав учитися книгам, і вивчив весь Псалтир напам'ять»*.⁹¹

Більш психологічно розробленим є зображення покликання до монастиря за допомогою сприйняття євангельського тексту. Зміст його полягає в тому, що людина в певний момент свого життя по-особливому чує і розуміє Святе Письмо. Сприймає його як те, що стосується особисто її. І відповідає на нього, здійснюючи певний вчинок, у патериковому випадку — залишаючи світське життя та йде служити Богові, виконувати волю Його. Перший подібний вчинок знаходимо у «Житії преподобного Феодосія Печерського». Цитовані фрагменти євангельського тексту найкраще характеризують непросту ситуацію, що в ній перебував юний Феодосій, який страждав через протиріччя між жалістю до матері і прагненням до аскетичного духовного життя: *«...каже Господь у Святій Євангелії: «Якщо хто не лишить батька і матері, й услід за Мною не*

⁸⁸ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 308.

⁸⁹ Там само, — С.31.

⁹⁰ Там само, — С. 29.

⁹¹ Там само, — С. 159.

йде — не достойний Мене». І далі: «Прийдіть до Мене всі, хто страждає та обтяжений, і Я втішу вас. Візьміть ярмо Моє на себе, і навчіться від Мене, бо лагідний Я і смиренний серцем, і знайдете спокій для душ ваших». Згадавши це, богодуховенний Феодосій запалав божественною любов'ю і дихав завзяттям Божим, повсякдень і повсякчас...»⁹²

Преподобний знайшов у слові Божому «відповідь на особисту життєву ситуацію».⁹³ Це стосується насамперед більш ранніх редакцій «Києво-Печерського патерика», де присутні лише два євангельські фрагменти.

Подібне трактування описано і у «Житті преподобного Варлаама», сина наближеного до князя боярина: «Осмыслив бо слово Господнє, Який казав: *«Легше верблюдові крізь вушко голки пройти, ніж багатому увійти до Царства Небесного»»*.⁹⁴

Схожий момент особливого «почуття», що викликає святе «роблення», зустрічаємо і в «Житті преподобного Феодора» у такому зображенні: *«Такий збирати майна не буде, але розтратить благолітню, всім злиднем подаючи, як же Господь каже в Євангелії: «Людина, якщо не відречеться усього суцього, — не може бути Моїм учнем»»*.⁹⁵

Та й у принципі: для середньовічних текстів, до яких належить і Києво-Печерський патерик, характерна наявність численних цитат із Біблії. Дослідниця Вікторія Гоголіна наголошує на винятковому значенні цих цитат для структури і тому тексту загалом: «Біблійні фрагменти доповнюють зміст «Слів» «Патерика», розкривають приховані сенси, окремі аспекти сюжету, поглиблюють символіку, доповнюють характеристику персонажів».⁹⁶

Широке застосування тексту Біблії прослідковуємо у багатьох *Словах* Києво-Печерського патерика. Наведемо тут лише декілька прикладів:

⁹² Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 36.

⁹³ Ісіченко І. Аскетична література Київської Руси / за заг. ред. Н. Бордукової. Харків: Акта, 2005. С. 93.

⁹⁴ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. С. 39.

⁹⁵ Там само, — С. 152.

⁹⁶ Гоголіна В. Поетика біблійного інтертексту в "Києво-Печерському патерикі": автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2019. — С. 6.

- Із П'ятикнижжя Мойсеєвого: *«Про нього ж каже Мойсей: "Побачите життя ваше, яке висить прямо перед очима вашими»;*⁹⁷
- Із Псалтиря: *«Про це і Пророк каже: "Близько Господь до тих, хто кличе його воістину; волю тих, хто боїться Його, сотворить, і молитву їхню почує»;*⁹⁸
- Із Євангеліє від Матвія: *«Де бо, - каже, - два чи три зібрані в Моє Ім'я, тут Єсмо посеред них».*⁹⁹
- Із Євангеліє від Луки: *«Моліться бо, – каже, – за ворогів ваших і добро творить ненависникам вашим і благословіть тих, хто проклинає вас»;*¹⁰⁰

У «Києво-Печерському патерику» мотив роздачі статків простежується в житіях Кразма, Євстратія, Ісакія, до того ж, в останньому («Про преподобного Ісакія») — у найкоротшому варіанті: *«Він, задумавши стати монахом, роздав майно своє бідним та монастирям, [і] прийшов до великого Антонія в печеру, молячи його, аби стати мнихом».*¹⁰¹

В. Гоголіна про значення цих цитат для сюжетно-композиційного рівня тексту зазначає: *«У складі «Патерики» кожне «Слово», в якому наявна цитата, вже не має лінійного розгортання сюжету, бо чужий текст створює особливі паузи, скеровуючи читача до іншого сюжету, який безпосередньо прихований за конкретною цитатою».*¹⁰²

Ще одним способом зображення покликання до чернечого життя в «Києво-Печерському патерику» є зворотнє тлумачення чернецтва, що залежить від обставин життя в момент покликання чи наступного святого подвигу.

Після розповіді про постриження в чернецтво Варлаама, в «Києво-Печерському патерику» описується розмова князя з преподобним Никоном, який здійснив постриг. Ця розмова побудована на протиставленні служіння Небесному Володареві та служінню князю, владиці земному, перше з яких визнається незрівнянно важливішим. Мотив простежується і у інших частинах.

⁹⁷ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 93.

⁹⁸ Там само, — С.38.

⁹⁹ Там само, — С.86.

¹⁰⁰ Там само, — С.87.

¹⁰¹ Там само, — С. 170.

¹⁰² Гоголіна В. Поетика біблійного інтертексту в "Києво-Печерському патерику" : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2019. — С.6.

Класичний вигляд мотиву естетики аскетизму маємо в описі чеснот подвижника, як це застосовано у «Житії преподобного Феодосія», де про святого зазначено, що він «...був бо з молоду житієм чистим прикрашений і добрими справами».¹⁰³

Прихід преподобного Агапіта в Печерський монастир зображується за допомогою визначення чернецтва як душевного порятунку, що безсумнівно залежить від дару зцілення, який отримав згодом святий. Мотив наслідування наставникові знаходить своє вираження у вказівці на момент приходу в монастир — під час подвижницького життя там преподобного Антонія — і виявляється логічно пов'язаним із описом отриманої здатності: «Був дехто з Києва, [який] постригся під іменем Агапіта за блаженного отця нашого Антонія, і який нслідував життя його янгольське, бувши очевидцем зробленого ним».¹⁰⁴

Наслідування відіграє важливу роль і в «Житії преподобного Никона», а саме: « I по тому вони [майстри та іконописці] життя своє закінчили в чернецтві у Печерському монастирі і покладені у своєму [печерному] притворі. Є ж і нині звітки їхні на хорах, і книги їхні грецькі зберігаються в пам'ять такого чуда».¹⁰⁵

Житіє преподобного Євстратія, який зазнав мученицької смерті на хресті, будується на образі Христового воїна, який, у свою чергу, залежить від значення його імені (грец.: «Хороший воїн»). Цей прийом зовсім відсутній у Основній редакції, де святий означений як «один... із Києва»¹⁰⁶. Незважаючи на те, що подібне образне тлумачення імені є пізнішим у Києво-Печерському патерику, йому можна знайти аналогії і в ранній візантійській агіографії.

Розглянемо закономірності наративної організації Києво-Печерського Патерику в його структурних елементах, присвячених постанню монастиря. Так, уже від самого початку актуалізується наративні особливості, відмінності

¹⁰³ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.33.

¹⁰⁴ Там само, — С.124.

¹⁰⁵ Там само, — С.22.

¹⁰⁶ Там само, — С. 93.

Печерського монастиря, що становить місце молитви і є заснований ченцями, на відміну від численних монастирів, засновниками яких є князі та бояри: «*Від того ж монастиря перейняли всі монастирі Руські статут; тому шанований був монастир Печерський як найперший та чесніший од усіх*».¹⁰⁷

Наратив заснування Києво-Печерського монастиря не позначений чудовними або демонологічними мотивами. Його засновники Антоній та Феодосій зображуються переважно крізь призму власних діянь, а не чудес: «*І почав жити тут, молячи Бога. Їжа в його була — хліб сухий, і води в міру споживав. І копав печеру, не даючи собі спокоювдень і вночі, в праці перебуваючи і в молитвах невсипущих*».¹⁰⁸ Виокремлюється аскетизм як провідна частина наративу засновників монастиря. Цей наратив має три провідні спрямування: ревна молитва, суворий піст, невтомна праця.

З властивою середньовічній ритуальній культурі докладністю розповідається про прощання Феодосія з братією та вибір наступника. При цьому особливо наголошується в настановах майбутньому ігуменові Стефанові та іншим ченцям стосовно незмінності уставного життя: «*Діти мої любі та братія! З любов'ю всіх вас цілував, бо іду до Владики нашого Господа Ісуса Христа. І ось вам ігумен, якого самі бажали. І за отця духовного маючи, бійтеся його, і за його велінням усе творіть*»¹⁰⁹.

При цьому наратив преставлення преподобного Феодосія постає прихованим для пересічного люду, своєрідною таємницею, яку здатен пізнати й розгадати лише рівний печерському подвижникові наратор. Таким наратором стає князь Святослав, який упевнено зчитує символ — появу вогняного стовпа одразу ж після відходу преподобного отця до Бога: «*Благовірний же князь Святослав недалеко від монастиря стояв, і ось побачив стовп вогняний від землі до небес над монастирем тим. Цього ніхто інший не бачив, а тільки князь один, і по тому зрозумів, що помер блаженний, і говорить до супутників:*

¹⁰⁷Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 31.

¹⁰⁸ Там само, — С.30.

¹⁰⁹ Там само, — С.62.

"Ось, думаю, сьогодні блаженний Феодосій преставився"¹¹⁰. Відповідно, можна в цьому випадку стверджувати про закритість наративу, його закодованість для пересічного реципієнта.

Ідеальна картина монашого життя створюється лаконічним переліком різноманітних духовних подвигів, властивих братії за часів ігумена Стефана: піст, неспання, поклони, братня любов, покора, солідарність у випробуваннях. З'являється образ, символічний зміст якого надалі широко розкриватиметься в патерикових текстах: *«Такі чорноризці, яко світила, в Руській землі сіяли. Бо ті були пісники, а ті — [тверді] на неспання, а ті — на колінопоклоніння, а ті — на пощення через день і через два дні; одні ото їли хліб із водою, інші ж — зілля варене, а другі — сире. В любові пробуваючи, менші покорялися старшим, не сміючи перед ними говорити, а все [сповняючи] з покорою і з послухом великим»*.¹¹¹ Цей узагальнений образ конкретизується в трьох типових патерикових новелах: Даміан лікує недужих, Єремія та Матфей викривають порушників чернечих норм; кожного з них бачимо в дії, в спілкуванні з іншими.

Найпоказовішим є сюжет про Даміана, який передбачив власний відхід до Бога: *«І не відлучи мене, молю Тебе, Владико, [від] отця і наставника мого преподобного Феодосія, але разом із ним причисли мене до того світу, що приготував для праведників Твоїх»*¹¹². Наратив праведника і праведництва в цьому випадку актуалізується у викладі самого Феодосія: *«Тоді розповів йому, як молився, і як явився йому преподобний. Почувши те, богодухновенний Феодосій посміхнувся крізь сльози, [і] каже: "О, чадо! Буде так, як обіцяно, бо Янгол явився в образі моєму, Я ж, грішний, як можу обіцяти славу ту, що вготована праведникам?"»*.¹¹³

Автор фрагменту літописної статті за 1091 рік засвідчує нетлінність мощів преподобного Феодосія, покликаючись на авторитет Стефана, який був

¹¹⁰Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С. 63.

¹¹¹ Там само, — С. 80.

¹¹² Там само, — С. 49.

¹¹³ Там само, — С. 50.

ігуменом після блаженного й побачив чарівну появу зорі над печерою: *«Досточудесний же іменитий Стефан, про якого вище сказано в житії блаженного, [і] який був по ньому ігуменом, [а] потім, після того, як пішов із монастиря, побудував на Клові свій монастир, і по тому, Благословінням Божим, був єпископом города Володимира, і в той час був у своєму монастирі, - бачив уночі через поле зорю велику над печерою; подумавши, [що] переносять моці святого Феодосія, було бо йому [про те] звіщено напередодні, пожалів дуже, що без нього переносять моці святого, [і], сівши на коня, швидко поскакав до печери, взявши з собою Климента, якого поставив ігуменом на своє місце. І, їдучи, бачили зорю велику»*¹¹⁴. Авторитет Стефана як свідка надзвичайної, чудесної події, посилюється покликанням на свідцтво ігумена Климента, який бачив появу зірки разом із ним.

Наратор доводить святість життя преподобного Феодосія, описуючи нетлінність його мощів: *«І прийшов ігумен із двома братами. І коли розкопали сильніше і заглянули – побачили його моці, що лежали [там] святоліпно, але суглоби його цілі були й нетлінні, волосся ж на голові присохло було до голови його, обличчя ж преподобного - світле, очі закриті і вуста доброглаголиві стулено»*¹¹⁵. У цьому випадку він покликається на співприсутність при відкритті мощів єпископів та представників монастирської братії, свідчення яких додають описуваним подіям вірогідності й достовірності.

Оповідач подає перелік їх імен, указуючи тим самим на співмірність відкриття мощей преподобного Феодосія із конкретним періодом церковної та світської історії: *«Наступного дня, [за] зволенням Божим, зібралися єпископи всі докупи і прийшли до печери. І імена їхні такі: Єфрем Переяславський, Стефан Володимирський, Іоан Чернігівський, Марин Юрїївський, Антоній Пороський і ігумени усіх монастирів із безліччю чорноризців прийшли, і люди благовірні. І взяли пречесні моці святого Феодосія з печери, з безліччю свічок та фіміамом, як про те вище сказано»*.¹¹⁶

¹¹⁴Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.67.

¹¹⁵ Там само, — С.68.

¹¹⁶ Там само, — С. 68.

Важливим компонентом нарації в «Києво-Печерському Патерику» постає текст-пророцтво, реалізація якого засвідчує вплетеність описуваних подій до церковної історії. Так, зокрема, при актуалізації наративу про віднаходження мощей преподобного Феодосія в печері актуалізується інший наратив — пророцтва, типовий для середньовічної літератури. Складовою наративу пророцтва постає, з одного боку, передбачення отця Феодосія стосовно смерті дружини благочестивого боярина Яна, та виконання цього пророцтва:

*«Благочестива ж жона Янева, вислухавши мову преподобного, мовить до нього: "Отче чесний Феодосію, хто знає, де моє тіло покладене буде?" Богодухновенний же Феодосій, пророчого дару виповнений, каже їй: "Воістину кажу тобі: де тіло моє покладене буде, там і ти в майбутньому опочинеш". Що і збулося через 18 років по преставленні святого. Преподобний бо Феодосій преставився за 18 років до перенесення тіла його; коли ж перенесли мощі святого, того року й місяця преставилася Янева, на ім'я Марія, місяця серпня в 16 день».*¹¹⁷

Підсумовуючи, варто наголосити, що основними сюжетними моментами в житіях Києво-Печерського патерика — бажання людини стати монахом та її прихід до монастиря, прохання про постриг та сам обряд, перші кроки на шляху подвижницького життя, досягнення духовної зрілості, випробування та спокуси, отримання божого дару здійснювати чудеса, приготування до смерті, відхід та поховання.

2.2. Типологія розповіді у Києво-Печерському патерику

Як зазначалося багатьма дослідниками аскетичної літератури, житія у складі патериків — так звані патерикові житія — мають низку особливостей у своїй побудові.¹¹⁸ До таких особливостей насамперед належать докладна розповідь про життя преподобного, починаючи з моменту його приходу в монастир (за рідкісними винятками, коли попереднє життя подвижника

¹¹⁷ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.69.

¹¹⁸ Ісиченко І. Аскетична література Київської Русі / за заг. ред.. Н. Бордукової. Харків: Акта, 2005. С. 55.

розглядається як підготовчий етап чернецтва) та концентрація уваги на тих моментах життя святого, які сприяли його духовному зростанню.¹¹⁹

У текстах житій, що входять до складу «Києво-Печерського патерика», простежуються певні закономірності у зображенні різних етапів у житті святих, як у сюжетному плані, так і щодо літературних засобів.¹²⁰

У ХІХ столітті багато дослідників вважали, що однотипні характеристики чернечих чеснот та основних етапів у житті святих, які часто зустрічаються в агіографічній літературі, лише затемнюють історичну інформацію, що міститься в текстах. Однак у ХХ столітті неодноразово відзначалася їхня приналежність до жанрового канону та необхідність його вивчення. Варто зазначити, що житія, у тому числі й патерикові, будувалися як ланцюг епізодів із життя святого, кожен із яких зазвичай мав сюжетну завершеність та самостійність.¹²¹

-Епістолярна основа Патерикових новел

Однією із ключових стилістичних характеристик Києво-Печерського патерика є його епістолярна основа. У патерику наявне сформоване та яскраво виражене особисте начало автора, що не притаманно для візантійської агіографічної традиції. Основою Києво-Печерського патерика є два твори єпископа Симона, написані близько 1222-1226 років: «Слово про створення церкви Печерської», котре стосується історії Великої Успенської церкви Києво-Печерської лаври, та «Послання до Полікапра», що містить духовні поради та приклади із життя печерських монахів, як ілюстрації до них. Ще одним основним твором є послання ченця Полікарпа до архімандрита Акіндіда, в якому він згадує про вчинки послушників Печерського монастиря. І. Жиленко зазначає, що джерелами для текстів Симона і Полікарпа слугували

¹¹⁹ Остапчук Ю. О. Реалізація текстових категорій простору та часу у житіях святих (на матеріалі російської редакції «Патерика Печерского ...»): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова». Київ, 2013. С. 9.

¹²⁰ Сліпушко О. Образ автора у літературі Києворуської держави (ХІ – перша половина ХІІІ ст.): навч. посібник. Київ: ВПЦ. 2007. С. 91.

¹²¹ Ісіченко І. Аскетична література Київської Руси / за заг. ред.. Н. Бордукової. Харків: Акта, 2005. — С. 59.

монастирські перекази, власні спогади, літописні джерела та монастирський Синодик.¹²²

- Різновид категорії чуда – видиво

Із Печерською церквою пов'язані видива Шимона (*Слово 1*). У небі він бачить церкву та йому дається знання про її розміри (довжину, ширину та висоту), котрі Бог наказує Шимону виміряти за допомогою золотого пояса, взятого Шимоном від намальованого образу Христа. А саме: «І побачив церкву в небі, і думав, що то за церква. І був нам з висоти голос, який мовив: “Має вона сотворитися преподобним в ім'я Божої Матері, і в ній ти будеш похований”. І, як бачив, зміряв її тим золотим поясом».¹²³

У *Слові 2* візантійські майстри бачать видива про побудову Печерської церкви. Сама Богородиця, приховавшись за образом цариці, дає майстрам гроші на побудову церкви та відсилає їх до Києва, до святих Антонія та Феодосія. «Сама Пресвята, Чиста і Непорочна Влади чиця наша Богородиця і Пріснодіва Марія, Котра Сама явилася вам, і її воїни, що стояли там — безплотні Янгольські Сили. Наші ж подоби і подання вам золота, Бог знає, як Сам сотворив і зволив [того] для своїх рабів».¹²⁴ Майстри приходять до святих та просять вказати те місце, де має бут побудована церква. Святий Антоній молиться три дні та три ночі, і Бог подає йому знаки, де саме має бути збудована Печерська церква. Ця історія повторюється у *Слові 4*, але тепер стосується вже церковних писців, яких так само Божою рукою було направлено до Києва. І зрештою, видива прослідковуємо у *Слові 6*, коли збудовану церкву беруться освячувати.

- Тексти молитов

У Києво-Печерському патерику часто віднаходим опрямі цитування текстів молитов. Наприклад, у *Слові 1* Феодосій Печерський на прохання

¹²² Жиленко І. Слово до читача. Джерела та історія тексту Печерського патерики. Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією. Київ, 2001.

¹²³ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. — С. 12.

¹²⁴ Там само, — С.16.

Симона складає молитву, і про цю молитву сказано, що «і донині таку молитву вкладають померлому в руку, і звідтоді повелося такий запис вкладати [до рук] померлим, перше бо ніхто не робив таких речей на Русі».¹²⁵ Бачимо це й, наприклад, у *Слові* 8. Нестор на початку свого твору про життя Феодосія Печерського звертається до Бога із проханням дати йому розуму та сили зробити задумане. Текст починається молитвою:

*«Владико мій, Господи Вседержителю, благого Подателю, Отче Господа нашого Ісуса Христа, прийди на допомогу мені й просвіти серце моє на розуміння заповідей Твоїх і розверзи вуста мої на сповідання чудес Твоїх та на похвалу угоднику Твоєму. Хай прославиться ім'я Твоє Святе! Бо Ти єси Помічник усім, хто надіється на тебе в [усі] віки. Амінь».*¹²⁶

Дослідженню церковної молитви у контексті Києво-Печерського патерика присвячена стаття Ю. Ісіченка. Він зазначає, що молитва була основою не лише для тексту самого патерика, а й для постанови Печерського монастиря у принципі: «Вже з самого початку, з витоків києво-печерської спільноти, простір її функціонування твориться молитвою. Молитва не лише наснажує повсякденне життя спільноти, вона трансформує його середовище».¹²⁷ Молитву варто прочитувати не лише там, де про неї прямо говоритися, а й між рядків. Простір Києво-Печерського патерика є сакральним, що дає підстави говорити про молитовний дискурс тексту.

Єпископ Симон звертається у «Посланні» до Полікарпа та нагадує йому епізоди зі Святого Письма, що стосуються царя Давида та апостола Петра. Ці праведники постійно молилися і саме завдяки молитві Бог врятував їх від біди та послав їм спасіння.

- Монастирське «поминаніє»

¹²⁵ Там само, — С.12.

¹²⁶ Там само, — С.32.

¹²⁷ Ісіченко І. Сакральний простір церковної молитви в художньому світі Києво-Печерського патерика. Калофонія: науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії. 2018. № 9.— С.10.

М. Грушевський пише, що історії, вміщені в «Посланні до Полікарпа» єпископа Симона «мають вигляд обробленого, заокругленого оповідання».¹²⁸ Проте на їхньому тлі вирізняється коротке оповідання про святого Кукшу (*Слово 18*): «Текст подекуди покликується на монастирське «поминаніє», в котрім, видко, були вписані імена помершої братії з короткими характеристиками або прізвищами».¹²⁹ У *Слові 18* йдеться про послухників Кукшу та Пимена, які за життя сотворили багато добрих справ і померли в один день.

Перші чотири слова Києво-Печерського патерика становлять сюжетно-композиційну єдність, оскільки оповідають про зведення Печерської церкви. У *Слові 1* Симон розповідає святому Антонію про те, як йому явився Господь, заговоривши до нього через ікону, і як йому в небі явився образ майбутньої Печерської церкви. Те саме видиво бачили церковні майстри та писці із Царгорода. Вони у свій час також прийшли до Печерського монастиря та зробили свій внесок у побудову церкви.

У цих чотирьох текстах Києво-Печерського патерика автор прославляє Печерську церкву, як найкращу з-поміж християнських церков. Варто звернути увагу на те, що така богообрана церква розташована саме у Київській Русі, а не на території Візантії. Більше того, майстри, котрі прибувають на будівництво церкви, походять із Царгорода. Той факт, що Бог і Богородиця посилають майстрів до Києва, можна тлумачити, як твердження автора про те, що Києву належить більша слава та могутність, аніж Константинополю.

Слова 7 – 9 обертаються довкола постаті святого Феодосія, котрий разом із Антонієм є засновником Києво-Печерського монастиря. У *Слові 7* Нестор літописець оповідає про постання монастиря і про те, чому він названий саме так. *Слова 14 – 23* належать авторству єпископа Симона.

Слово 14 – це послання єпископа Симона до Полікарпа, ченця Києво-Печерського монастиря. Із цього послання дізнаємося, що Полікарп раніше займав посаду ігумена в іншому монастирі, проте із певних причин покинув

¹²⁸ Грушевський М. Релігійна література XII-XIII вв. Історія української літератури / упоряд. В. Яременко ; Прим. С. Росовецький. Київ, 1993. Т. 3. — С. 113.

¹²⁹ Там само, — С. 113.

посаду і повернувся назад. Симон пише до Полікарпа із пересторогою, аби той не гнався за марнославством і посадами та аби більше не покидав стін святого Києво-Печерського монастиря. На підтвердження виняткового статусу монастиря Симон наводить оповіді про життя тих праведників, котрі раніше перебували у цьому місті та розповідає про їхні подвижницькі вчинки.

У *Слові 15* єпископ Симон розповідає історію про блаженного Онисифора та його учня. Учень цей був великим грішником, так що після смерті ніхто не міг наблизитися до його тіла через нестерпний запах. Проте Онисифору з'явився святий Антоній, котрий обіцяв пробачити мертвому всі його гріхи, оскільки кожен, хто похований на території Києво-Печерського монастиря, буде зцілений святістю цього місця.

У *Слові 16* йдеться про праведного Євстратія Постника, котрий був послушником Києво-Печерського монастиря, проте згодом потрапив у полон і помер, так більше у монастир і не повернувшись. Проте Бог не покинув Євстратія навіть у чужих краях і дарував йому сили подолати усі страждання. Подібну історію єпископ Симон розповідає про Никона чорноризця у *Слові 17*. Він також перебував у полоні, але Бог порятував його та своєю чудесною силою переніс просто до Києво-Печерського монастиря.

Слово 20 стосується князя Святоші, «на ім'я Николай, сина Давида, внука Святослава».¹³⁰ Це *Слово* цікаве тим, що на його прикладі можна простежити тенденцію запобігання авторів перед світською владою та намагання здобути певні привілеї для монастиря. Єпископ Симон показує, що князь Святоша настільки був зачарований Києво-Печерським монастирем, що покинув усе своє майно та обрам життя просто послушника. Князь жив побожним життям, немало прислужився братії та зробив чимало добрих вчинків.

У Києво-Печерському патерику відносини «світська влада (князі) – монастир (ченці)», осмислюються і як духовний зв'язок між миром і обителлю, і як опозиція «мирське – сакральне». Вони представлені трьома варіантами:

¹³⁰ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.103.

- 1) носій світської влади залишає світський простір і укорінюється в сакральному (князь постригається в ченці);
- 2) носій світської влади прислухається до ченців і шанує монастир, будучи духовно окормлюваним ним (князь залишається мирянином, але слухає порад ченців і шукає у них допомоги);
- 3) носій світської влади вчиняє великий гріх проти ченців, керований злими почуттями, і отримує швидку відплату за цей гріх (персоніфіковане в князі зло цього світу обрушується на обитель, але виявляється переможеним).

«Послання до архімандрита Акіндіда» (Слово 24) та наступні слова належать, ймовірно, ченцю Полікарпу. Передмова до «Послання» Полікарпа, на думку М. Грушевського, є «мізерною з літературного погляду і психологічно слабо умотивованою».¹³¹ Дослідник так характеризує послання Полікарпа до ігумена Акіндіда: «Ясно, що перед нами тільки недотепно зроблена літературна оправа, в котрій виводиться другий свідок і сторож печерської слави, щоб його іменем подати читачеві печерські повісті».¹³²

Висновок можна зробити такий, що перш за все джерелом Києво-Печерського патерика є епістолярій єпископа Симона та ченця Полікарпа — саме їхні тексти становлять першооснову патерика. Оскільки патерикові новели у своїй переважній більшості обертають довкола житій ченців монастиря, то можна стверджувати, що великий вплив на авторів Києво-Печерського патерика мала перекладна агіографія та візантійський іконографічний канон. Автори патерика залучають також легенди та перекази про Печерський монастир і разом із тим звертаються до літописів: тобто, одночасно використовують як достовірні історичні джерела, так і легендарні та малоймовірні перекази.

Києво-Печерський патерик стосується релігійного життя праведників, тому потужним джерелом тексту є Святе Письмо. Та й у принципі: для

¹³¹ Грушевський М. Релігійна література XII-XIII вв. Історія української літератури / упоряд. В. Яременко ; Прим. С. Росовецький. Київ, 1993. Т. 3. — С. 113.

¹³² Грушевський М. Релігійна література XII-XIII вв. Історія української літератури / упоряд. В. Яременко ; Прим. С. Росовецький. Київ, 1993. Т. 3. — С.113.

середньовічних текстів, до яких належить і Києво-Печерський патерик, характерна наявність численних цитат із Біблії.

РОЗДІЛ III

СТРУКТУРНА БУДОВА КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО ПАТЕРИКА

3.1. Патерикова новела крізь призму наративного аналізу

*Стала вона(книга) одною з підвалин київської культурної,
до певної міри, можна сказати, красної і національної
традиції, фундаментальним каменем, який непохитно
перестояв увесь хаос українського життя*¹³³

М.Грушевський

Володимир Крекотень у післямові до видання «Києво-Печерського патерика» (1991 р.) розглянув особливості жанру (зокрема, вчений зазначив, що «Патерик» належить до «макрожанрів, жанрів-циклів, жанрів-ансамблів агіографічної літератури»;¹³⁴ водночас, він наголошує, що «основним мікрожанром «Патерика» є новела-легенда – коротке оповідання з нескладним сюжетом, – яка ілюструє норми християнської поведінки, абсолютизовані чернечою свідомістю».¹³⁵ Ірина Приліпко називає Києво-Печерський патерик «поліфонічним текстом», адже він сформувався на основі уже наявної агіографічної традиції, а автори патерика залучали до своїх текстів цитати з багатьох інших джерел.¹³⁶

П. Білоус у своїй праці «Історія української літератури XI-XVIII ст» вказує, що патерикові новели Києво-Печерського патерика є доволі простими за композицією, певною мірою навіть схематичними. Проте ці новели вирізняються психологічною напругою та інтригою. Такий ефект виникає через «гострі зіткнення добра і зла, грубого світу і високої духовності, чеснот і гріха,

¹³³ Грушевський М. Релігійна література XII-XIII вв. *Історія української літератури* / упоряд. В. Яременко ; Прим. С. Росовецький. Київ, 1993. Т. 3. — С. 106.

¹³⁴ Крекотень В. «Золота книга» українського письменного люду // Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Вступ. Текст. Примітки. Київ: ВАН, 1991. С. 274.

¹³⁵ Там само, — С.275.

¹³⁶ Приліпко І. Києво-Печерський патерик у художній рецепції українських письменників. *Філологічний дискурс*. 2016. № 3. С. 113.

твердості духу та лукавої спокуси, потреб душі і тіла».¹³⁷ Вчений наголошує, що «жанрова природа Києво-Печерського патерика є неоднорідною, оскільки твір складається із текстів різних жанрів. Найпоширенішими жанрами патерика науковець називає «новели-легенди або патерикові новели».¹³⁸

Дмитро Чижевський залучає Києво-Печерський патерик саме до жанру патерика, тобто пише про нього, як про «збірку оповідань про окремі епізоди з життя ченців, епізоди, що дають привід до повчання, але в яких зовсім не є обов'язковим прославлення цих ченців».¹³⁹ Дослідник пов'язує формування Києво-Печерського патерика із жанром дружинної повісті, котра змальовувала подвиги світських людей, їхні військові здобутки. Церква пропонує альтернативу та витворює життєписи своїх воїнів, котрі змагаються на полі духовної битви. Дослідниця І. Жиленко у передмові до адаптованої версії Києво-Печерського патерика зазначає: «Для того, аби старі боги остаточно відійшли у небуття, серед русинів та інших народів Київської Русі мали з'явитися справжні християни – подвижники благочестя, які б тут, на власній землі, репрезентували перед загалом святість та благодатність християнського вчення».¹⁴⁰

У «Слові про те, коли заснована була церква Печерська» стверджено виняткове значення Печерської церкви серед усіх інших християнських церков: *«Що ж чудесніше є од цього? Прочитав бо книги Старого і Нового Завіту – ніде таких чудес не знайдеш про святі церкви, як про цю»*.¹⁴¹

А у «Посланні до Полікарпа» єпископ Симон наголошує, що готовий відмовитися від усіх посад і звань, аби знову стати простим послушником Києво-Печерського монастиря. Те місце пройняте святістю:

¹³⁷ Білоус П. Історія української літератури XI-XVIII ст. : навч. посібник. Київ : Вид. центр "Академія", 2009. — С.115.

¹³⁸ Там само, —С.157.

¹³⁹ Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. — 511 с.

¹⁴⁰ Жиленко І. Слово до читача. Джерела та історія тексту Печерського патерика. Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією. Київ, 2001. — С. 18.

¹⁴¹ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.18.

«Один день у Домі Божої Матері ліпший од тисячі літ [прожитих в Інших місцях], і в ньому хотів би бути більше, ніж жити мені в поселеннях грішних. Істинно говорю тобі, брате Полікарпе: де чув про чудеса дивовижніші од чудес у тому святому монастирі Печерському?»».¹⁴²

Сукупність тематичних та жанрових домінант патерикових творів робить доречним їх співвідношення із життями ченців. Вони є близькими в структурному та конфліктно-організаційному аспектах, подібним чином витворюють образи, близькі за композиційною функційністю, притаманної молитвам-монологам та біографічним подробицям. Проте відмінність між зазначеними жанровими формами базується на окремоті між підпорядкованістю дієвої сюжетної основи житійного твору причинно-наслідковим біографічним зв'язкам та відсутністю зазначеного сюжетного стрижня в патерикових творах, зазначає І. Ісіченко.¹⁴³

І. Ісіченко підкреслює, що саме з цих причин неможливою постає кваліфікація патерикової літератури як житійної. На думку дослідника, белетристичним компонентам патерика значно більше пасує визначення в якості патерикових новел, що дозволяє розкрити їх поетику, співвідносну із переважно коротким та нескладним у сюжетному плані оповіданням, що постає ілюстрацією певних норм, сформованих та реалізованих християнською чернечою мораллю. Патерикові новели структурно сусідять у патерику із добірками, сформованими повчальними висловами героїв, а також патериковими життями.¹⁴⁴

Києво-Печерський патерик має трьох авторів. Найбільший вклад у формування цієї пам'ятки зробили Симон і Полікарп, адже патерик постав саме на основі їхнього епістолярію. Третім автором є Нестор Літописець, який написав окремі Слова, тексти яких були вміщені також у «Повісті минулих літ». І. Ісіченко зазначає, що Нестор Літописець є першим автором Києво-

¹⁴² Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. — С.89.

¹⁴³ Ісіченко І. Аскетична література Київської Руси / за заг. ред.. Н. Бордукової. Харків: Акта, 2005. — С. 38.

¹⁴⁴ Там само, — С.39.

Печерського патерика, оскільки створені ним тексти передують тим, що згодом були написані Симоном і Полікарпом.¹⁴⁵

Патерик «удосконалювався впродовж кількох століть, набув вигляду житійного збірника, а не історії монастиря».¹⁴⁶ Уявлення про духовне подвижництво, образ святості, які постають зі сторінок твору, є втіленням морального ідеалу, «що його віками по зернині збирала й пильнувала свідомість нашого народу. Мудрість, милосердя, миролюбність, щирість, терпеливість, працелюбність – ось головні риси цього ідеалу, вінець якого – Божественна Любов, несяжна і всеохопна».¹⁴⁷

В епоху Середньовіччя, коли, здавалося б, людина відігравала мізерну роль у порівнянні із Церквою, особа автора часто помітна у творах. Це можна простежити на таких текстах, як богословські трактати та повчальні твори – адже люди зверталися до свого досвіду, аналізували свої вчинки та рішення, рефлексували на тему того, чи ведуть вони праведне християнське життя, та намагалися настановити інших християн на правильний шлях.

Таку тенденцію зустрічаємо у Києво-Печерському патерику, котрий утворений головню на основі листування двох цілком реальних історичних осіб – єпископа Симона та печерського ченця Полікарпа. Цей патерик вирізняється на фоні подібних собі творів, оскільки, по-перше, його автори не приховують своєї особи, а по-друге, у тексті можемо відшукати автобіографічні відомості, звернення до власного досвіду.

Тексти, котрі дійшли до нас, не містять жодних детальних свідчень про життя печерського ченця Полікарпа: усі відомості вміщені у патерику, зокрема у «Посланні» Симона. Звідси дізнаємося про те, що Полікарп на час їхнього із Симоном листування був звичайним ченцем, але раніше займав місце ігумена в одному із суздальських монастирів. Симон пише: *«Тому ж тобі плакатися належить, оскільки залишив був святий чесний монастир Печерський святих*

¹⁴⁵ Ісіченко І. Барокова рецепція персонажів Києво-Печерського патерика: святі-письменники. Chrzescijanskie swieta i swieci w zyciu duchowym Ukraincow na przełomie tysiącleci / ред. W. Mokrego. 2001. — С. 435.

¹⁴⁶ Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — Т. 1. — 2007. — С. 31.

¹⁴⁷ Горський В. Святі Київської Русі / В. Горський. — К.: Абрис, 1994. — С.160.

*отців Антонія та Феодосія Печерських і святих отців чорноризців, які з ними, й хотів ігуменити у святих безміздних Козьми і Даміана».*¹⁴⁸

Докоряючи Полікарпу за те, що той хоче покинути стіни монастиря, Симон апелює до власного досвіду та почуттів. Єпископ щиро захоплюється святістю Печерського монастиря, його переповнює відчуття вдячності та побожного трепету перед цим сакральним простором: *«Я би радо залишив свою єпископію і працював на ігумена в тому святому Печерському монастирі».*¹⁴⁹ Тому Симон і береться детально та на прикладах повчати Полікарпа, доводити йому, що Печерський монастир не має аналогів в усьому християнському світі.

Автори називають себе негідними такої високої честі, яку їм виявив Господь, дозволивши стати проповідниками його слова: *«Дякую тобі, Господи, Владико мій, Ісусе Христе, що сподобив мене, недостойного, оповідати про святих Твоїх угодників. (...) Хоча і вище [це] моєї сили, й цього не достойний - недосвідчений і дурний, до того ж, не навчений ніякій мудрості...».*¹⁵⁰ Або ж як у Слові 15: *«І тому я, грішний єпископ Симон, тужу і печальюсь, і плачу, аби також покладенням бути в божественній тій землі і малу радість прийняти мені, [не дивлячись] на численні мої гріхи, задля молитв святих отців».*¹⁵¹

Нестор у «Житті преподобного Феодосія Печерського» приділяє багато уваги тому, звідки він черпає інформацію для своєї розповіді. Літописець пише житіє на основі розповідей та спогадів інших послушників монастиря, детально нотуючи, хто і що саме сказав: *«Про життя блаженного Феодосія, отця нашого, від дитячих літ до часу, коли прийшов у печеру, розповіла мати його одному з братів, на ім'я Федір, котрий був за отця нашого Феодосія келарем. Я ж те все чув од нього. Він розповів мені, і [я] записав це на спомин усім, хто читатиме це».*¹⁵²

Та ж ситуація складається із текстами Симона і Полікарпа, які становлять Києво-Печерський патерик. Дослідник Д. Чижевський зазначає: «Обидва

¹⁴⁸ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.87.

¹⁴⁹ Там само, — С. 88.

¹⁵⁰ Там само, — С.37.

¹⁵¹ Там само, — С.91.

¹⁵² Там само, — С.38.

автори оповідають здебільшого не те, що самі бачили, а легенди, переказувані в монастирі. Лише двоє з своїх оповідань Симон переказує як самовидець».¹⁵³

Д. Чижевський помічає різницю у стилі письма двох авторів-засновників Києво-Печерського патерика: єпископа Симона та ченця Полікарпа. Єпископ Симон пише просто, його стиль подібний до літописного, у тексті чимало покликань та текст Святого Письма, а також прямих цитат. Стиль ченця Полікарпа, на думку Д. Чижевського, є майстернішим. Полікарп насичує текст своїми суб'єктивними думками та користується літературною мовою, через це його текст вирізняється застосуванням художніх засобів.¹⁵⁴ До того ж у *Словах* Симона переважає дидактичне звучання: єпископ хоче переконати ченця Полікарпа, настановити його на правильну дорогу. Натомість у *Словах* Полікарпа наголос із дидактики переходить на художнє змалювання подій.

Для стилю єпископа Симона характерне дидактичне звучання: єпископ повчає ченця Полікарпа та дає йому поради про те, як належить вести праведне життя у стінах Києво-Печерського монастиря. Єпископ також вдається до частого цитування Святого Письма, звертається до окремих подій та історій звідти.

Слова єпископа Симона утверджують та розвивають тему святості Києво-Печерського монастиря, унікальності його сакрального простору. Ця тема є лейтмотивом його текстів, а найповніше розкривається у *Словах* про ченців, які порушили свою чернечу обітницю. Герої оповідей Симона ще не досягли духовної досконалості, вони борються зі злом зовнішнім (котре проявляється у формі лихих людей та усіляких земних перешкод на шляху до чернечого життя) та внутрішнім (власні сумніви та спокуси, тяжкі духовні виклики).

Бачимо, що єпископ Симон наводить доволі історій про життя ченців, які у певний момент свого життя відступили від Бога. Але були й такі, що провадили безгрішне життя, і єпископ згадує також про них. Праведні герої його *Слів* характеризуються статикою свого образу, адже від самого початку свого життя вони слідували християнській моделі поведінки. Такі герої уже з

¹⁵³ Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. — С.118.

¹⁵⁴ Там само, — С.124-168.

народження обрані Богом, а їхнім найбільшим релігійним подвигом є ще більше підняття та примноження своєї уже наявної святості. Герої не змагаються самі з собою, бо не мають внутрішніх протиріч і демонів. Їхня боротьба зосереджена на внутрішньому злі, котре панує у світі та спокушає інших людей.

Центральною темою *Слів* єпископа Симона було прославлення Києво-Печерського монастиря, як сакрального цілого. Хоч Симон наводить чимало історій про ченців, які свого оступилися та згрішили, їхні гріхи не можуть зруйнувати атмосфери загальної святості монастиря. Навпаки – монастир зцілює тих, хто цього потребує, наvertsає на праведний шлях навіть найбільшого грішника. Натомість у *Словах* ченця Полікарпа змінюється фокус: автор надає значення не так святості місця (монастиря), як святості тих, хто в ньому перебуває (ченців). Не монастир допомагає монахам стати святими, а монахи своїми справами роблять простір сакральним. Увага звернена на індивідуальні особи ченців і на їхні особисті битви зі злом, котре проникає у простір монастиря.

Тому не дивно, що героїв Полікарпових *Слів* часто «йдуть у затвор», відмежовуються від світу. У затворі вони стикаються із бісами і або виходять переможцями із поєдинку, або ж біси їх спокушають.

Підсумовуючи написане, варто зазначити, що автори Патерика сприймали Києво-Печерський монастир в якості осередку Божого Духу та святості, одночасно надаючи можливість кожному читачу ознайомитися із традиційними способами його існування, пояснити норми поведінки християнина. При цьому, читач не позбавленим можливості вибору між двома світами: ідеальним та безгрішним, а також гріховним та злим. Використовуючи в якості прикладу життєвий шлях Полікарпа, Симоном яскраво відображено протистояння цих двох світів у душі однієї людини. В даному випадку творчість Симона можливо сприймати в якості стимулу до порятунку інших людей. При цьому, творчість Нестора, у тому числі й у частині оповіді про Феодосія, може сприйматися в якості перестороги, а послання Полікарпа – як виправдання та висловлення подяки. Кожним із вище представлених авторів

було використано власну творчість з метою донесення певної позиції до людей, виступаючи в ролі духовних наставників

Патерик не одноманітний й у жанровому відношенні, поєднуючи у собі послання, житія, легенди та повчання. У патерикових розповідях глибока думка віри прийняла чудові образи поезії.

3.2. Біографія святого як спосіб структурування тексту

Патерикові новели, які становлять структуру Києво-Печерського патерика, обертаються довкола життя послушників Печерського монастиря. Кожна із новел оповідає про певний епізод із життя святого або про здійснені ним чудеса, про винесені життєві уроки. Про побудову патерикових новел П. Білоус зазначає: «В їх основу покладено не традиційну агіографічну схему, а окремі знакові епізоди із життя монахів, більшість яких не було визнано святими».¹⁵⁵

Оксана Савенко пише про те, що важливим «структурним елементом художньої і композиційної схеми чернечого житія» є категорія чуда.¹⁵⁶ Пишучи біографію монахів Печерського монастиря автори патерика, на думку дослідниці, ставили перед собою два основних моменти: з одного боку, зафіксувати певні історичні даті та події, важливі відомості із біографії ченця, а з іншого — надати біографії чудесного звучання, аби читачі патерика не сумнівалися у винятковому становищі Печерського монастиря з-поміж інших монастирів.¹⁵⁷ І. Приліпко називає подвижників Печерського монастиря «посередниками між людським, земним і Божественним, трансцендентним світом» та зазначає, що їхні життя послушників монастиря були взірцями

¹⁵⁵ Білоус П. Історія української літератури XI-XVIII ст. : навч. посібник. Київ : Вид. центр "Академія", 2009 — С.159.

¹⁵⁶ Савенко О. Чудо в художній структурі житія (Києво-Печерський патерик). *Діалог: Медіа-студії*. 2013. № 16.— С. 101.

¹⁵⁷ Там само.— С. 102.

побожної поведінки, прикладом того, як прості християни мають беззастережно слідувати Божим законам.¹⁵⁸

Традиція складати тексти про життя та діяльність духовних діячів поширилася у Київській Русі із території Візантії. Спочатку агіографічні тексти існували лише у вигляді перекладів, проте вже згодом почали з'являтися оригінальні тексти про діяльність отців та святих Київської Русі. Зрозуміло, автори оригінальних агіографічних текстів за зразок обирали візантійську традицію — і Києво-Печерський патерик тут не став винятком. Із цього приводу І. Ісіченко зазначає: «Тут помітний вплив вимог візантійського агіографічного канону, котрий обумовлює введення традиційного вступу, викладу біографії героя, в якій виділяються епізоди, що відповідають стереотипові життя, ченця-подвижника, переказів про низку здійснених героєм чудес, детального опису побожної смерті».¹⁵⁹

Після прийняття християнства на Русі з'являється перекладна агіографія (з грецької «святий» і «пишу»). Спочатку агіографії виникали у вигляді «мартиріїв» — оповідей про мученицьку смерть святого, а вже згодом перетворилися на «біос» (житіє) — розповідь не лише про смерть, а й про все життя праведника. Як правило, житіє складається зі вступу, основної частини та своєрідного епілогу. До розвитку жанру житія найбільше доклалися Кирило Скітопольський та Симон Метафраст, що зібрав і переказав тексти ранньовізантійських агіографів. Житія бувають короткі (перелік подій) та поширені (мають епічний характер). Вони входять до складу збірників, що можуть бути некалендарними (патерики) або ж календарними («Четї Мінеї», Прологи, Торжественники, Соборники).¹⁶⁰

¹⁵⁸ Приліпко І. Києво-Печерський патерик у художній рецепції українських письменників. Філологічний дискурс. 2016. № 3. — С. 114.

¹⁵⁹ Ісіченко І. Києво-Печерський патерик у літературному процесі кінця XVI — початку XVIII ст. на Україні. Київ : Наукова думка, 1990. — С. 31-32.

¹⁶⁰ Дзюба О. М., Павленко Г. І. Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні (X — середина XVII ст.): посібник-довідник. Київ : Арттек, 1998. , — С.147.

В агіографічних оповідях персонажі творяться за іконографічним канonom. Іконографічний канон — це приписи створення центрального образу добродіючого слуги Божого. Це створення відбувається за таким зразком:

- похвала святому, час і місце його життя, розповідь про його батьків та про початок його діянь;
- опис страждань святого, його аскетичного життя, боротьби зі спокусами;
- подвижницька діяльність: добрі діла та дива, що їх зробив святий;
- смерть та посмертні чудеса.

Проте не завжди до життя включені всі компоненти з іконографічного канону. Іноді вони переставлені місцями, або ж деякі відсутні взагалі. У патерику автори зосереджуються на конкретних моментах із життя подвижників та детально тлумачать ці моменти.

Основними сюжетними моментами в житіях Києво-Печерського патерика є, наприклад, бажання людини стати монахом та її прихід до монастиря, прохання про постриг та сам обряд, перші кроки на шляху подвижницького життя, досягнення духовної зрілості, випробування та спокуси, отримання божого дару здійснювати чудеса, приготування до смерті, відхід та поховання.

У *Слові 16* маємо розповідь про Євстратія Постника. Єпископ Симон пише, що Євстратій був послушником Києво-Печерського монастиря та вирізнявся богобоязливістю й покірністю. Згодом Євстратій потрапив у полон, страждав, а потім був убитий. Є згадка, що після смерті його тіло дістало здатність творити чудеса: *«Тіло ж святого в море вкинуте було, де безліч чудес сотворилось»*.¹⁶¹

Так само цілющим та здатним на посмертні чудеса стало тіло Афанасія Затвірника: *«Був один брат, який багато років хворів на гомілки, і принесений був до нього. Обійняв же тіло блаженного і зцілювався відтоді»*.¹⁶²

У *Слові 20* маємо розповідь про навернення та діяльність князя Святоші. Єпископ Симон пояснює, як саме князь прийшов до рішення стати монахом:

¹⁶¹ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. — С.94.

¹⁶² Там само, — С.100.

*«Подумавши, що облудним є життя це суєтне, і що все тутешнє мимо тече й мимо проходить, майбутня ж Благодать безкінечна [та] вічна є; і Царство Небесне, яке вготував Бог тим, хто Його люблять - безкінечне, - залишив княжіння, честь і славу, і владу...».*¹⁶³

Автори Києво-Печерського патерика недаремно обирають саме такий спосіб викладу: через історії конкретних ченців вони демонструють святість та силу цього сакрального простору. Звичайним людям важко повірити у чудеса та присягнути Богу, якого вони не можуть побачити й існування якого не можуть довести. Тому історії про конкретні речі, котрі сталися із ченцями монастиря, мали більший вплив, аніж будь-яка проповідь та повчання. Розповідаючи та записуючи такі історії, автори тим самим утверджували християнство у Київській Русі та наближали Бога до людей.

Не дивлячись на те, що його герої — люди глибокої молитви, вони завжди усвідомлюють власну слабкість. Оповідючи про свою духовну боротьбу, преподобний Полікарп смиренно зізнається: *«Господь бо Бог наш, взявши земний порошок, руками пречистими, бездоганними, сотворив людиною благою і прикрашеною, але та, як грязюка, земне люблячи, до спокуси потяглася і спокуси її змінили, і охоплений звідтоді рід людський присрастями, і до інших спокус схилився, і боремось повсякдень із ними. З тих один я переможений, рабом їхнім є. Збентежена ними душа моя, і пристрастно до них доторкаюся, і неослабне бажання маю до вчинення гріха, і в тому нема мені подібних на всій землі задля великих гріхів моїх, в яких і до нині перебуваю»*¹⁶⁴

Щоб звести монахів зі шляху здобуття чеснот злі духи наділяли святих людей оманливими думками, зокрема про вихід з монастиря та повернення до світського життя. Так, старець Мацей, повертаючись із церковної служби, побачив демона, який їхав верхи на свині, а навколо нього інших радісних духів. На запитання, куди вони їдуть, вони відповіли, що шукають монаха. Наступного дня святий старець дізнався, що один із братів залишив монастирські стіни.

¹⁶³ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. — С.103.

¹⁶⁴ Там само, — С.133.

Преподобний Нестор називає демона «хижаком», який хоче розпорошити стадо духовних овець. З цією метою він використовує й інших людей: умовляє хлопця Іоанна силою витягнути його сина, Варлаама, з монастиря; він намагається спокусити князя Ізяслава зруйнувати печери та кинути монахів до в'язниці; він також спокушає князя Мстислава розпочати справу і віддати монахів на тортури.

Дух жадібності наблизився до святого брата Феодора, занутивши його в смуток через кораблі, які преподобний мав до вступу в монастир. Спокуса була настільки сильною, що Феодор навіть почав благати Бога про золото, виправдовуючись тим, що відразу після його отримання роздасть його бідним як милостиню. Демони жадібності мучили його багато разів, навіть уві сні, з'являючись у вигляді Ангела Світла або одного з братів. Коли преподобний Феодор був звільнений від настирливих думок демона та оманливих впливів, і «належно дотримувався Заповідей Господніх і угодне Йому робив, був великою печаллю для диявола, що не зумів його спокусити багатством».¹⁶⁵

Диявол також дав монахам фальшивий дар пророцтва. Однак — як пояснює вищезгаданий монах Полікарп — *«Біс бо майбутнього не знає. Але що сам зробив і навчив поганих людей: чи убити, чи вкрасти...»*¹⁶⁶

Історія священника Тіта та диякона Євагрія також може бути повчальним приклад. Євагрія не хотів миритися зі своїм другом, навіть коли той був на смертному одрі. Попросивши вибачення у Євагрія, вмираючому Титу відразу стало легше, тоді як диякон Євагрія через твердість свого серця був проколений списом ангела смерті. З цієї історії можна зробити висновок, що демони радіють гніву людини, бо він негайно веде до духовної смерті людської особистості.

З іншого боку, глибоке каяття і прохання про прощення мають силу зцілення. З цього приводу єпископ Симон застерігає ченця Полікарпа, кажучи: *«Від неї ж і ти, брате, стережися, не дай місця [в серці своєму] гнівливому бісу, бо хто йому у владу віддасться, той його рабом стане. Але, швидко*

¹⁶⁵ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.153.

¹⁶⁶ Там само, — С.119.

*упавши навколішки, поклонися тому, хто ворогує з тобою, аби не бути відданим янголу немилости вому, аби і тебе зберіг Господь від всякого гніву. Той бо каже: “Та не зайде сонце у гніві вашому”».*¹⁶⁷

Розпач закрався у серце Еразма через його велику бідність, бо багатство і все, що мав, він втратив на потребу церкви: *«Мав багатство велике, і все, що мав, на церковні потреби витратив, і ікони числені обкував, які й донині є у вас над Вівтарем».*¹⁶⁸ Тож боявся, чи отримає винагороду за втрачене. Згодом чоловік почав вести безладний спосіб життя і нехтувати своїми обов’язками, внаслідок чого захворів настільки, що почав важко дихати, втратив зір і мову. Він був визволений від своєї безпорадності завдяки небесному заступництву святих Антонія і Феодосія Печерських.

Подібно, скупий і немилосердний чернець Арета, який часто несправедливо турбував своїх братів, безвинно звинувачував їх і нарікав на Бога, впав у таку депресію, що він навіть вирішив покінчити життя самогубством. Після цього він пережив глибоке навернення коли уві сні Господь показав йому і сонми ангельські, і «диявольські поліції». Для читача окреслено дві перспективи, адже людина може обирати між двома напрямками: шлях Арети чи шлях Йова. Тобто Арета — патериковий атипод Йова. У «Слові» витримано опозиції : ангели-біси, гріх-каяття, Арета-Йов. Історія Арети — це історія про «іншого Йова», який нарікає, а не приймає з подякою, а також про наслідки такого ставлення.

У свою чергу гординя і марнославство, а також спокуса полонили серце Микити Затворника. Коли ігумен не погодився, осліплий преподобний почав молитися про дар чудотворення за прикладом преподобних Антонія і Феодосія Печерських. Потім, обманутий дияволом, він благав Бога відкритися йому. З’явився демон у вигляді ангела і наказав замість молитви читати книги, щоб через них він з Богом розмовляв. За короткий час преподобний набув таких знань, що навіть бояри почали звертатися до нього за порадою.

¹⁶⁷ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.114.

¹⁶⁸ Там само, — С.108.

Зазначаючи, що «ворог» часто вчить невірних монахів переслідувати марноти світу цього, Симон дорікає Полікарпу, звинувачуючи його в тому, що він теж вимагає честі й слави від людей, а не від Бога: *«Чому від людей сану бажаєш, а не від Бога, тим [же], хто від Бога [поставлений] не хочеш коритися і мислиш з висока? Адже в давнину подібні з Небес скинуті були! “Чи я ж бо, — кажеш, — не достойний довіри такого сану, чи гірший є [від] економа цього чи його брата, який по ньому?” Сам, не отримавши бажаного, метаєшся, хочеш часто переходити з келії в келію, і зтравлюєш брата з братом, говорячи непотрібне. “Чому вважають, — кажеш, — цей ігумен і цей економ, що лише тут [можна] Богу вгодити, й у іншому міс ці неможливо спастися, а нами чому не піклуються?” Це диявольське починання, це- — найгірше з поганого [для тебе]».*¹⁶⁹

У зв'язку із вищевикладеним можливо зробити висновок, що біографічні відомості святих, викладені авторами Патерику, достатньо яскраво відображають увесь процес приходу до віри та поширення християнства. Особливу увагу авторами зроблено на фактах протистояння людської душі та демонів, які намагалися заволодіти ними. До того ж, саме за допомогою викладення біографії святих, представлено практичний позитивний приклад того, як людина може позбавитися злого впливу на прийти до Бога.

Автори Києво-Печерського патерика недаремно обирають саме такий спосіб викладу: через історії конкретних ченців вони демонструють святість та силу цього сакрального простору. Звичайним людям важко повірити у чудеса та присягнути Богу, якого вони не можуть побачити й існування якого не можуть довести. Тому історії про конкретні речі, котрі сталися із ченцями монастиря, мали більший вплив, аніж будь-яка проповідь та повчання. Розповідаючи та записуючи такі історії, автори тим самим утверджували християнство у Київській Русі та наближали Бога до людей.

¹⁶⁹ Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / у поряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1998. — С.88.

ВИСНОВКИ

Розвиток комунікативного перекладу до студіювання художніх текстів актуалізує необхідність здійснення аналізу композиційно-мовленнєвої структури тексту, що характеризується поєднанням наративного мовленнєвого плану вираження та системи способів передачі мовлення персонажів. Урахування опосередкованого відтворення мовленнєвої діяльності автора засобами наративної структури художнього тексту вможливорює його інтерпретацію та визначення індивідуально-авторської стратегії повісткування.

Дослідження наративної структури тексту в межах антропоцентричної спрямованості лінгвістичної парадигми передбачає зосередження уваги на моделі літературної комунікації, яка складається з реального, фікціонального і фіктивного рівнів та репрезентує підпорядковану авторській стратегії наративну й персонажну мовленнєву діяльність. З одного боку, текст зображає певну комунікативну ситуацію, а з іншого — сам стає частиною комунікативної ситуації спілкування між автором і читачем, що зумовлює проведення аналізу досліджуваних явищ у тексті не лише з позиції лінійного розгортання змісту, але й у контексті цілого з урахуванням екстралінгвістичних параметрів тексту.

Під поняттям «наратологія» прийнято розуміти сукупність усіх існуючих у науковому доробку теорій процесу розповіді та оповідання. Звернуто увагу на теоретичні аспекти категоріального апарату наратології у межах літературного твору встановивши, що для наратора є притаманним власний типологічний статус в розповідній текстовій парадигмі. До того ж, виокремлено цілу низку різноманітних концепцій наратології, які є взаємопов'язаними між собою.

Наратологія є однією із важливих методологічних пропозицій у літературознавстві, у зв'язку із чим для неї є характерною наявність спеціального категоріального апарату. Встановлено, що найбільш поширеними категоріями у наратологічних дослідженнях визнаються наступні: наратив, наративність, нарація, нарататор. При цьому, ключовою категорією виступає наратор, тобто особа, від імені якої здійснюється передача змісту оповідання. Встановлено, що важливу роль відіграють наратема, що виступають в якості

«упорядника» подій із дотриманням чіткої послідовності (стратегії), а також визначення змістовного наповнення будь-якого окремого структурного елемента нарації.

На сьогоднішній день виникають певні труднощі в процесі опанування наративного термінологічного апарату, що зумовлено існуванням різноманітних теорій, що нерідко перетинаються один із одним, в деяких випадках дублюючи одна одну, внаслідок чого виникає плутанина у використанні термінів. Це також можливо сприймати в якості підтвердження молодості наратології, її важливості для українського літературознавства, оскільки велика кількість питань до цього часу взагалі не має відповіді. На перший план дедалі частіше виступає питання нового прочитання та інтерпретації добре знаних творів. Які раніше помилково вважалися достатньо вивченими, та не потребували додаткового всестороннього наукового аналізу. Патериковий текст неодноразово розбирали за компонентами, ділили і вивчали його складники, намагалися зазирнути у голови авторів, але лиш дотично доторкалися до самого слова.

Всестороннім дослідженням патерикового тексту займалися такі вчені: М. Грушевський (редакції та зміст окремих «Слів»); О. Огоновський, М. Возняк (проблема створення та написання); Д. Абрамович (зміни в тексті пам'ятки, огляд життя авторів); І. Франко (вивчення літературної форми «Патерика»); Д. Чижевський (жанрові особливості, стиль авторів); В. Кречетень (особливості побудови); І. Ісійченко (основні етапи еволюції тексту, вплив Патерика на інші пам'ятки, його зв'язок з літературним процесом); О. Білоус, А. Круглій (огляд елементів «чуда»); В. Горський (феномен святості); Д. Сироїд (образи в патериковому тексті) та інші.

Наративна стратегія життя святого є ключовою для Києво-Печерського патерика. Для біографії святого є характерним виконання функційного структурування житійної сюжетної схеми. Наративну структуру патерика побудовано на ключових топосах, пов'язаних із закликом до прийняття чернецтва за допомогою євангельського слова, мотивом богообраності, визначеності чудес та подвигів святих, чернечими чеснотами, боротьбою із

привабами та спокусами, смертю та творенням посмертних чудес. Подібна реалізація наративних стратегій відбиває наслідувальний принцип життя і смерті во Христі, досягнення духовних звитяг тощо.

Текст «Патерика», починаючи з ранніх редакцій і до останньої, тяжіє до формування такого оповідання про певний етап життя героя. При цьому відбувається процес максимального залучення до розповіді всіх можливих варіантів мовленнєвих формул (більшість з них є запозиченнями з перекладних візантійських агіографічних творів), які зустрічаються і в більш ранніх редакціях «Патерика», проте не часто і не обов'язково. До них додаються численні пізніші вирази, що засновані на текстах Святого Письма і текстах візантійської агіографії, і часто мають значення мовних формул. Зменшується кількість коротких мовних формул, переважно вони розширюються чи замінюються символічними визначеннями. У деяких випадках короткі висловлювання ранніх редакцій набувають функції обов'язкових елементів у остаточній редакції «Києво-Печерського патерика».

Характерною рисою наративу Києво-Печерського патерика постає своєрідна гостросюжетність, і в цьому відношенні він не схожий на перекладений з грецької мови Синайський патерик, який був добре знайомий давньоруським книжникам.

Основними сюжетними моментами в життях Києво-Печерського патерика є, наприклад, бажання людини стати монахом та її прихід до монастиря, прохання про постриг та сам обряд, перші кроки на шляху подвижницького життя, досягнення духовної зрілості, випробування та спокуси, отримання божого дару здійснювати чудеса, приготування до смерті, відхід та поховання.

У сказаннях Києво-Печерського патерика монастир постає ареною незмінної боротьби Бога та святих монахів із дияволом та його приспівниками. Святість подвижників виблискує крізь тьму гріхів, що породжені пихою, злостивістю, жадібністю позамонастирського світу.

Організація матеріалу в Києво-Печерському патерику підпорядкована єдиній сюжетно-композиційній схемі, а зв'язок між окремими оповідями як у рамках творів одного автора (Симона чи Полікарпа), так і всього своду загалом,

формується на ідейно-тематичному рівні. Основна ідея, що провадиться автором/авторами, актуалізується через «нагромадження» «слів» з подібним конфліктом.

Полеміка ґрунтовно може вважатися найважливішим організуючим принципом структурної організації Патерика. Вона знаходить вираження на різних рівнях тексту: у прямій суперечці (листування Симона та Полікарпа); в особливостях і типах конфліктів, що домінують у сказаннях авторів; образах та виборі типу головного героя; оповідальних та описових деталях (місце дії, характер обстановки тощо). Полеміка стає ідеологічним ядром твору, підтверджуючи таким чином значну публіцистичність давньоруської літератури.

Святість завжди недостатньо зрозуміла, незвична, недосяжна, адже вона не від цього світу. Кожен патериковий герой — це цілий простір із своїми координатами, що лиш частково допомагають знайти вірний шлях. Кожне Слово складає неповторну картину життя у монастирі, так чи інакше переплутаючись, проникаючи в структуру один до одного. Ця робота була не просто дослідженням, а спробою скласти пазли великої історії святих, пізнати істину патерикового слова та досягнути всю його велич.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., допов. – Львів : Літопис, 2001. – 832 с.
2. Баррі П. Вступ до теорії : літературознавство і культурологія / Пітер Баррі. — К. : Смолоскип, 2008. — 339 с.
3. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. –1987.
4. Барт Р. Смерть автора [Електронний ресурс] / Р. Барт. – 1994. – С. 384-391. – Режим доступу до статті: <http://www.philology.ru/literature1/barthes-94e.htm>
5. Білоус П. Історія української літератури XI-XVIII ст. : навч. посібник. Київ : Вид. центр "Академія", 2009. 424 с.
6. Білинська О. (Не)надійність на рації як тип оповіді [Електронний ресурс] / О. Білинська, Л. Довбенко. – 2018. – Режим доступу до статті: <https://conferences.lnu.edu.ua/index.php/communicatios/communication2018/paper/view/86>
7. Бук С. Форми нарації в романі Іздрика «Подвійний Леон». Слово і час. 2006. № 2.
8. Гоголіна В. Поетика біблійного інтертексту в "Києво-Печерському патерику" : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2019. URL: https://www.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/08/aref_hoholina.pdf (дата звернення: 27.09.2022).
9. Горський В. Святі Київської Русі / В. Горський. – К.: Абрис, 1994. – 176 с.
10. Гром'як Р. Проблема включення українських традицій у сучасну наратологію. Наративні виміри літератури [Електронний ресурс] / Р. Гром'як. – 2003.
11. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6 т. 9 кн. Київ: Либідь, 1993. Т. 3.— 285 с.
12. Грушевський М. Релігійна література XII-XIII вв. Історія української літератури / упоряд. В. Яременко ; Прим. С. Росовецький. Київ, 1993. Т. 3. — 261 с.

13. Ділі Дж. Основи семіотики. Львів: Арсенал, 2000.— 230 с.
14. Дзюба О. М., Павленко Г. І. Літопис найважливіших подій культурного життя в Україні (X – середина XVII ст.): посібник–довідник. Київ : Артек, 1998. URL: <http://izbornyk.org.ua/dzuba/dzubapered.htm> (дата звернення: 26.08.2022)
15. Ізотова Н.П. Текстовий концепт ШЛЯХ ДО СЛАВИ в англomовних біографічних романах XX століття: семантико-когнітивний та наративний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, 2009. 21 с.'
16. Ісіченко І. Архиєпископ. Аскетична література Київської Руси / за заг. ред.. Н. Бордукової. Харків: Акта, 2005. — 383 с.
17. Ісіченко І. Барокова рецепція персонажів Києво-Печерського патерика: святі-письменники. *Chrzescijanske swieta i swieci w zyciu duchowym Ukraincow na przełomie tysiacleci* / ред. W. Mokrego. 2001. С. 433–447. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/870/Isichenko_Barokova_retseptsiia_personazhiv.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення: 30.08.2022).
18. Іщенко Н. Жанрова палітра наукової комунікації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2014. Вип. 42.
19. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт ; [пер. с фр.] // Фигуры : в 2-х т. — М. : Учебно-педагог. изд-во, 1998. — Т. 2. — 282 с.
20. Жиленко І. В. Святиня. Історія Києво-Печерської Лаври. URL: <http://litopys.org.ua/synopsis/swjatynja.htm>. (дата звернення: 17.08.2022).
21. Жиленко І. Слово до читача. Джерела та історія тексту Печерського патерика. *Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією*. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/paterikon/patchyt.htm> (дата звернення: 01.09.2022).
22. Капленко О. Наратив як модель світу: структурна побудова і проекція в художній текст / Оксана Капленко // Слово і час. — 2003. — № 11.
23. Качмар В. Повістева творчість Богдана Лепкого. Типи нарації [текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 210

- «Українська література» / В. М. Качмар ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2006 .
24. Києво-Печерський Патерик: курс лекцій з історії української літератури. URL:<http://www.bishop.kharkov.ua/kursi-lekcij/istoria-istoria-ukra-ienskoie-literaturi-h-xvi-st/tema-10-kievo-pecerskij-paterik>. (дата звернення: 17.08.2022).
25. Коржовська О. Авторська позиція у Києво-Печерському патерику. Житомирські літературознавчі студії. 2015. № 8. — URL: http://eprints.zu.edu.ua/21191/1/ЖЛС_2015.pdf#page=29 (дата звернення: 29.08.2022).
26. Кречотень В. «Золота книга» українського письменного люду / Абрамович Києво-Печерський патерик. Вступ. Текст. Примітки. Київ: ВАН, 1991.
27. Кузьменко В. Урбаністичні мотиви у творчості Михася Ткача. Вісник Луганського національного університету ім.. Т. Шевченка. № 2. 2013.
28. Легкий М. Форми художнього викладу в малій прозі Івана Франка: автореф. дис.. ... канд.. філол.. наук: 10.01.01 «Українська література». Львів: Львівське відділення Ін-ту літ-ри ім.. Т. Шевченка. 1997.
29. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / за заг. ред. Ковалів Ю.І. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 2007. 624 с.
30. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К.: Академія, 2007. —752с.
31. Марчук К.А. Наративні структури «Повісті врем'яних літ»: дис.. ... канд.. філол.. наук: 10.01.01. «Українська література». Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка. 2015. 174 с.
32. Мафтин Н. Становлення наративної стратегії української новелістики. Слово і час. 2003. № 12. С. 42-46.
33. Мацевко-Бекерська Л. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть): автореф. дис.. канд.. філол.. наук: 10.01.06. «Теорія літератури»; 10.01.01. «Українська література». Київ: Ін-т літ-ри ім.. Т.Г. Шевченка. — 2009.

34. Мацевко-Бекерська Л. Українська мала проза кінця XIX – початку XX століть у дзеркалі наратології. Львів: Сплاین, 2008. — 408 с.
35. Осадча Ю. Деякі наративні особливості сповідальної прози (на матеріалі повісті Дадзая Осаму «Пропаша людина»). Слово і час. 2013.— № 11.
36. Остапчук Ю. О. Реалізація текстових категорій простору та часу у житіях святих (на матеріалі російської редакції «Патерика Печерського ...»): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 “Російська мова”. Київ, — 2013.
37. Папуша І. Наративні моделі українського реалізму [Електронний ресурс] / Ігор Папуша. — Режим доступу до журн. : [http: www.papusha.at.ua](http://www.papusha.at.ua).
38. Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій). *Studia Methodologica*. № 16.— 2005.
39. Патерик Києво-Печерський / за редакцією, написаною 1462 року по Різдві Христовому печерським ченцем Касіяном / упоряд. І. Жиленко. Київ: Видавничий дім «КМ Academia», 1998. — 352 с.
40. Приліпко І. Києво-Печерський патерик у художній рецепції українських письменників. *Філологічний дискурс*. 2016.— № 3.
41. Піщаницька М.В. Ключові поняття наратології. Наративні особливості поем Т. Шевченка Дипломна робота з української літератури на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст» Житомирський державний університет, Житомир, 2014. URL: [https:// studfiles.net/preview/5263630/page:3/](https://studfiles.net/preview/5263630/page:3/) (дата звернення: 10.07.2022).
42. Поліщук В . Наративні структури малої прози (новелістика К. Москальця). Слово і час. 2002. — № 11.
43. Римар Н.Ю. Наративні стратегії художньої прози Ніни Бічуї: дис.. канд.. філол.. наук: 10.01.01. «Українська література». Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. 2016. — 230 с.
44. Римар Н.Ю. Наратологія як галузь сучасного літературознавства: теоретичний огляд: Молодий вчений. № 6. — 2019.

45. Руденко М. Наративна структура художньої прози Миколи Хвильового: автореф. дис. ... канд.. філол.. наук: 10.01.01. «Українська література». Київ: Київський національний університет ім.. Т. Шевченка. 2004. — 85 с.
46. Савенко О. Чудо в художній структурі життя (Києво-Печерський патерик). *Діалог: Медіа-студії*. 2013.— № 16.
47. Сірук В. Наративна стратегія малої прози Лесі Українки. Слово і час. 2006. — № 2.
48. Сліпушко О. Образ автора у літературі Києворуської держави (XI – перша половина XIII ст.): навч. посібник. Київ: ВПЦ. 2007. — 144 с.
49. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Київський ун-т, 2003. — 448 с.
50. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства. Тернопіль: ТНПУ. 2007. — 474 с.
51. Ткачук О. Наративна перспектива та дистанція в модерні стичному дискурсі кін. XIX – поч.. XX ст.. Слово і час. 2003. — № 11.
52. Ткачук О. Наратологічний словник. Тернопіль: Астон, 2002.— 173 с.
53. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. — 511 с.
54. Черниш Т. О. Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні (гніздовий підхід) : монографія. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2003. — 480 с.
55. Adam J.-M. Le récit. Paris: Presses Universitaires de France, 1984. — 320 P.
56. Adam J.-M., Revaz F. L'analyse des récits. Paris: Seuil, 1996. — 320 P.
57. Baroni R., Revaz F. Narrative Sequence in Contemporary Narratology. Columbus: The Ohio State University Press, 2016. — 530 P.
58. Bartnicki M. Obraz etniczny społeczności Rusi Kijowskiej w przekazach Pateryku kijowsko-pieczerskiego. URL: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.pl>. (дата звернення: 17.08.2022).
59. Carron J.-P. Écriture et Identité. Pour une poétique de l'autobiographie. Bruxelles: Ousia, 2012.— 240 P.

60. Ewagriusz z Pontu, *De malignis cogitationibus*, tłum. L. Nieścior, w: tenże, *Pisma ascetyczne*, t. 1, oprac. L. Nieścior, Kraków: Wydawnictwo Benedyktynów 2007, — 375 P.
61. Genette G. *Discours du récit*. Paris: Seuil, 1972. — 320 P.
62. Prince G. *A dictionary of Narratology*. Lincoln, London: University of Nebraska Press, 1987. — 450 P.
63. Saszko I. „Nie dawajcie miejsca diabłu!” (Ef 4,27) Walka duchowa w ascetycznym doświadczeniu pierwszych mnichów ruskich na podstawie Pateryka Kijowsko-Pieczerskiego. *ELPIS*. № 19. 2017.
64. Stanzel F. *A Theory of Narrative*. Transl. by Charlotte Goedsche. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. — 309 P.
65. Weeda C. *Images of Ethnicity in Later Medieval Europe*. Amsterdam 2012.— 216 P.